

Renata Trawka

 <https://orcid.org/0000-0003-0187-2460>

Instytut Historii, Uniwersytet Rzeszowski

***Rutheni, Armeni, Iudei* w średniowiecznych aktach lwowskiego konsystorza Przyczynek do badań nad wieloetnicznym społeczeństwem Rusi Czerwonej**

Populacja zamieszkująca w późnym średniowieczu obszar archidiecezji lwowskiej (obrzędki łacińskiego) wyróżniała się na tle ludności innych ziem koronnych swoją wieloetniczną i wielokulturową strukturą. Katolicy przybysze, głównie z terenu ówczesnej Polski (szczególnie Małopolski), Śląska, Mazowsza, a w mniejszym stopniu z Węgier, Czech¹, obok przeważających wyznawców

¹ O kierunkach migracji, stratyfikacji społecznej i pochodzeniu etnicznym przybyszów zob. m.in.: J. Orzechowski, *Okcydentalizacja Rusi Koronnej w XIV, XV i XVI w.*, w: *Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich: pamięci Benedykta Zientary 1929–1983*, red. A. Gieysztor i in., PWN, Warszawa 1990, s. 215–243; A. Janeczek, *Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej*, *Prz. Hist.* 1978, 69, 4, s. 597–622; Tenże, *Między sobą. Polacy i Rusini na wspólnym pograniczu w XIV–XV w.*, w: *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakovenko, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000, zwłaszcza s. 44–52; A. Janeczek, *Kolonisationsströmungen im polnisch-reußischen Grenzgebiet von der Mitte des 14. bis zum 16. Jahrhundert*, in: *Wanderungen und Kulturaustausch im östlichen Mitteleuropa. Forschungen zum ausgehenden Mittelalter und zur jüngeren Neuzeit*, hrsg. H.-W. Rautenberg, Oldenbourg, München 2006 (Völker, Staaten und Kulturen in Ostmitteleuropa, Bd. 1), s. 29–58; A. Janeczek, *Udział szlachty w kolonizacji Rusi Koronnej: migracje rodów i ich nowa własność (XIV–XV w.)*. *Próba ujęcia syntetycznego*, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. W. Zawitkowska, A. Pobóg-Lenartowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, s. 59–91; A. Janeczek, *Urban Communes, Ethnic Communities, and Language Use in Late Medieval Red Ruthenian Towns*, in: *Uses of*

prawosławia: miejscowych Rusinów i napływowych Wołochów, napotkali na Rusi Czerwonej również mniejsze, zlokalizowane zwłaszcza w miastach społeczności Ormian oraz niechrześcijan: Żydów, Karaimów i Tatarów². W przywileju lokacyjnym Lwowa z 1356 roku, gwarantującym mieszkańcom poszanowanie ich religii i praw, Kazimierz Wielki wyliczył kolejno „naciones Ormenorum, Iudeorum, Saracenorum, Thartarorum, Ruthenorum et aliarum quarumcumque nacionum”³. Ponad czterdzieści lat później faktyczny organi-

the Written Word in Medieval Towns. Medieval Urban Literacy, eds. M. Mostert, A. Adamska, Brepols, Turnhout 2014 (Utrecht Studies in Medieval Literacy, 28), s. 19–35; R. Trawka, *Z dziejów migracji na Wschód. Stan i kierunki badań nad szlachtą Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej*, w: *Rody...*, s. 92–130; J. Sperka, *Studia z dziejów migracji rycerstwa śląskiego do Królestwa Polskiego (zwłaszcza na Ruś Czerwoną) w XIV–XV wieku*, Avalon, Kraków 2024, zwłaszcza s. 9–65.

² Nt. migracji Wołochów i Ormian na Ruś Czerwoną pisali m.in. G. Jawor, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000; K. Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000. Z ważniejszych prac omawiających rozwój osadnictwa Żydów i Karaimów na Rusi Czerwonej zob. m.in.: M. Bałaban, *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku*, Lwów 1906; Tenże, *Kiedy i skąd przybyli Żydzi do Polski*, „Miesięcznik Żydowski” 1930, 1, s. 1–11; 2, s. 112–121; M. Horn, *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego*, Warszawa 1975; Tenże, *Spoločność żydowska w wielonarodowościowym Lwowie 1356–1696*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1991, 1, 157, s. 3–14; H. Petersen, *Juden-gemeinde und Stadtgemeinde in Polen. Lemberg 1356–1581*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2003; S. Gąsiorowski, *Relacje karaimsko-żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej (XV–XVIII w.)*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2003, 3 (207), s. 445–450; Tenże, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Austeria, Kraków–Budapeszt 2008; J. Mazur, *The Late Medieval Jewish Settlement in Red Ruthenia. The Case of Krosno*, „Studia Judaica” 2010, 13, 2 (26), s. 237–252; D. Shapira, *The First Jews of Ukraine*, „Polin” 2014, 26, s. 65–78. Zob. też: B.D. Weinryb, *The Jews of Poland. A Social and Economic History of the Jewish Community in Poland from 1100 to 1800*, Philadelphia 1973; Z. Guldon, *Osadnictwo żydowskie i liczebność ludności żydowskiej na ziemiach Rzeczypospolitej w okresie przedrozbiorowym. Stan i program badań*, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich. Materiały z konferencji Kraków 21–23 IX 1995*, red. K. Pilarczyk, Księgarnia Akademicka, Kraków 1997, s. 145–154; A. Kulik, J. Kalik, *The Beginnings of Polish Jewry: Reevaluating the Evidence for the Eleventh to Fourteenth Centuries*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” 2021, 70, 2, s. 139–185. Nt. Tatarów zob. np. J. Tyszkiewicz, *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w.*, Warszawa 1989; S. Gąsiorowski, *Tatarzy we Lwowie w XIII–XVIII wieku. Przyczynek do badań*, w: *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 9: *Życie codzienne miasta*, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014, s. 13–22.

³ AGZ, t. 3, nr 5. Nt. przywileju, jego confirmacji i znaczenia dla kształtowania się oraz współistnienia różnych grup etnicznych pisali m.in.: I. Schiper, *Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza*, Lwów 1911, s. 66; M. Bałaban, *Dwa przyczyny do stosunków Jagielly z żydami lwowskimi*, Kw. Hist. 1911, 25, s. 234–239; A. Janeczek, *Polska ekspansja...*, s. 601; Tenże, *Zróźnicowanie etniczne wobec integracji państwowej i stanowej w późnośredniowiecznej Polsce*, w: *Historia społeczna późnego średniowiecza. Nowe*

zator arcybiskupstwa i całej metropolii halickiej Jakub Strepa zwracał w jednym z dokumentów uwagę na „multitudinem Schismaticorum ac diversitatem infidelium Nationum”⁴.

Mimo że podzieleni w kwestiach wiary i religii, prawa, języka, obyczajów czy tradycji, a nawet funkcjonujący czasem – jak Żydzi – w warunkach dalej idącego wykluczenia⁵, przedstawiciele różnych nacji nie zaniechali wzajemnych

badania, red. S. Gawlas, współudział M.T. Szczepański, DiG, Warszawa 2011, s. 376–379; J. Wyrozumski, *Żydzi w Polsce średniowiecznej*, w: *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej”*. Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce. Uniwersytet Jagielloński 22–26 IX 1986, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991, s. 129–135, zwłaszcza s. 131–133; H. Petersen, *Judengemeinde...*, s. 38–47; H. Zaremska, *Przywileje Kazimierza Wielkiego dla Żydów i ich średniowieczne konfirmacje*, w: *Małżeństwo z rozsądku? Żydzi w społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej*, red. M. Wodziński, A. Michałowska-Mycielska, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 11–34, zwłaszcza s. 15–16, 24–25; J. Heyde, *Multiethnizität, Stadtrecht, Stadt. Lemberg im späten Mittelalter*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, 72, S. F, s. 95–119.

⁴ AGZ, t. 2, nr 25, s. 42.

⁵ O barierach w heterogenicznym społeczeństwie Rusi Czerwonej, które w różnym stopniu (zależnym po części od przynależności stanowej) separowały od siebie chrześcijan różnych wyznań oraz izolowały przedstawicieli niechrześcijan, o stanowisku prawnym niekatolików w miastach Rusi, szczególnie we Lwowie, zob. pozycje w przyp. 2–3 oraz m.in.: Ł. Charewiczowa, *Ograniczenia gospodarcze nacji schizmatyckich i żydów we Lwowie w XV i XVI wieku*, Kw. Hist. 1925, 39, 2, s. 193–227; A. Janeczek, *Exceptis schismaticis: upośledzenie Rusinów w przywilejach prawa niemieckiego Władysława Jagiełły*, Prz. Hist. 1984, 75, 3, s. 527–543; Tenże, *Ethnische Gruppenbildungen im spätmittelalterlichen Polen*, in: *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, hrsg. Th. Wunsch, A. Patschovsky, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2003, s. 401–446; A. Janeczek, *Ethnicity, Religious Disparity and the Formation of the Multicultural Society of Red Ruthenia in the Late Middle Ages*, in: *On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600*, eds. Th. Wunsch, A. Janeczek, Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, Warsaw 2004, s. 15–45; A. Janeczek, *Segregacja wyznaniowa i podział przestrzeni w miastach Rusi Koronnej (XIV–XVI w.)*, KHKM 2015, 63, 2, s. 259–281; Ch. von Werdt, *Gemeinschaft und Gesellschaft im multikonfessionellen spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Lemberg*, in: *Städte im östlichen Europa. Zur Problematik von Modernisierung und Raum vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. C. Goehrke, B. Pietrow-Ennker, Chronos Verlag, Zürich 2006, s. 85–102; H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2011, s. 172 i nast.; Taż, *Wykłady z dziejów Żydów w średniowiecznej Polsce*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2023; J. Heyde, *Polityka Rady miejskiej Lwowa wobec Żydów i Ormian w XV/XVI wieku. Heterogeniczność etniczno-religijna w mieście jako wyzwanie ustrojowe*, KHKM 2015, 63, 2, s. 283–292; Tenże, *Żydzi i mieszczanie w dawnej Polsce. Kilka uwag o ich wspólnej przeszłości po wiek szesnasty*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2003, 3 (207), s. 320–326 (autor na wstępie wskazuje, że w Polsce różnice religijne nie doprowadziły do usunięcia Żydów „gwałtem poza margines społeczny” czy pogromów na skalę spotykaną w Europie Zachodniej; przyczyn dopatruje się właśnie w wielowyznaniowości kraju); M. Teter, *Kilka uwag na temat podziałów społecznych i religijnych pomiędzy Żydami i chrześcijanami we wschodnich miastach dawnej*

kontaktów: od nieuniknionych a często skromnych, jak choćby codzienne transakcje handlowe lub finansowe⁶, aż po zgoła niecodzienne i wymagające poważnych przewartościowań, jak mieszane małżeństwa i akty konwersji⁷.

Rzeczypospolitej, „Kwartalnik Historii Żydów” 2003, 3 (207), s. 327–335 (autorka omawia politykę elit chrześcijańskich i żydowskich dążących do separacji ludności obu wyznań, a zarazem praktykę przekraczania wytyczanych granic); Taż, ‘*There should be no love between us and them*’ *Social Life and the Bounds of Jewish and Canon Law in Early Modern Poland*, “Polin” 2010, 22, s. 249–270; Th. Wunsch, *Religion oder Staat? Die Orthodoxen in Ruthenien zwischen religiöser und staatlicher Vereinnahmung vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*, in: *Konkurrierende Ordnungen. Verschränkungen von Religion, Staat und Nation in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. von J. Gleixner et al., Biblion Media, München–Berlin–Leipzig–Washington 2015, <http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn:nbn:de:bvb:12-ostdok-x-104-6> [dostęp: 25.02.2023], zwłaszcza s. 83 i nast. O wzajemnym stosunku Żydów i chrześcijan zob. m.in.: H. Zaremska, *Żydzi wobec chrześcijan w średniowiecznej Polsce*, w: *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, t. 1: *Struktury kościelno-publiczne*, red. H. Manikowska, W. Brojer, Instytut Historii PAN, Warszawa 2008 (Colloquia Mediaevalia Varsoviensia), s. 191–227; W. Świeboda, *Innowiercy w opiniach prawnych uczonych polskich w XV wieku. Paganie, żydzy, muzułmanie*, Societas Vistulana, Kraków 2013, *passim*; A. Pereswetoff-Morath, *Christian Anti-Judaism and Jewish-Orthodox Relations among the Eastern Slavs up to 1569*, “Polin” 2014, 26: *Jews and Ukrainians*, eds. Y. Petrovsky-Shtern, A. Polonsky, s. 101–130. Nt. organizacji autonomicznych gmin wyznaniowych Ormian i Żydów oraz ich sądownictwa zob. nadto: O. Balzer, *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie*, Lwów 1909; M. Bałaban, *Dwa przyczynki...*, s. 234–239; J. Bardach, *Ormianie na ziemiach dawnej Polski*, Kw. Hist. 1983, 90, s. 109–118; K. Stopka, *Kościół ormiański na Rusi w wiekach średnich*, „Nasza Przeszość” 1984, 62, s. 27–95; A. Janeczek, *Żydzi i Ormianie – dwie gminy religijno-prawne w krajobrazie etnicznym późnośredniowiecznej Polski*, w: *Animarum cultura...*, s. 271–298; K. Stopka, *Kultura religijna Ormian polskich (struktury i stosunki kościelno-publiczne)*, w: *Animarum cultura...*, s. 229–270; M. Kapral’, *Virmens’ki ta ruski starši u L’vovi u XV–XVIII st: počatki, funkcionovannâ, vzaemodiâ*, w: *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 7: *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010, s. 195–204 (M. Kapral, *Armenian and Ruthenian Elders in Lviv in the Late Medieval and Early Modern Period. Their Emergence, Functions and Interaction*, in: *Armenian-Ukrainian Historical Contacts. Papers of the International Conference Held in Lviv 29–31 May 2008*, eds. K.B. Bardakjian, F. Sysyn, A. Yasinovskiy, Ukrain’skij Katolic’kij Universitet, Lviv 2011, s. 29–40); J. Heyde, *Samorząd żydowski a władze nieżydowskie w średniowieczu*, w: *Obcy w mieście, obcy w klasztorze. Ciągłość i zmiana w życiu wspólnot lokalnych na ziemiach polskich w średniowieczu*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, R. Trawka, L. Poniewozik, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2019 (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, t. 9), s. 95–108.

⁶ Na pozytywny aspekt wielokulturowości Lwowa, szerokich kontaktów handlowych i kulturalnych przybyszów z różnych stron ówczesnego świata oraz wpływ Żydów na rozwój gospodarczy miasta zwraca uwagę M. Horn, *Spoleczność...*, s. 3–14. Zob. też m.in. J. Heyde, *The Jewish Economic Elite in Red Ruthenia in the Fourteenth Polin and Fifteenth Centuries*, “Polin” 2010, 22, s. 156–173 i literaturę jak wyżej.

⁷ Zob. m.in. M. Teter, *Kilka uwag...*, s. 333–335; M. Kapral, *Assimilation im frühneuzeitlichen L’viv: Sozialer Aufstieg, Glaubenswechsel und gemischte Ehen*, in: *Litauen und Ruthenien. Studien zu einer transkulturellen Kommunikationsregion (15.–18. Jahrhundert)*, hrsg. S. Roh-

Z jednej strony wymuszały one – oczywiście, w stopniu zależnym od swego charakteru – chwilowe niechby powściągnięcie kulturowych uprzedzeń, z drugiej jednak stawały się często źródłem nowych zadrażnień.

Rozstrzygnięcia sporów zbiorowych szukano u króla⁸, jednostkowych natomiast – przed sądami, głównie starościńskimi lub miejskimi (wójtowskimi i radzieckimi) oraz w przypadku Izraelitów przed sądem żydowskim

dewald, D. Frick, S. Wiederkehr, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2007 (Forschungen zur ost-europäischen Geschichte, 71), s. 50–66. O rebaptyzacji Rusinów pisali m.in.: J. Sawicki, „*Rebaptisatio Ruthenorum*” w *świecie polskiego ustawodawstwa synodalnego w XV i XVI wieku*, w: *Pastori et magistro. Praca zbiorowa wydana dla uczczenia jubileuszu 50-lecia kapłaństwa Jego Ekscelencji Księdza Biskupa Doktora Piotra Kałwy Profesora i Wielkiego Kanclerza KUL*, Lublin 1966, s. 229–246; I. Wysokiński, „Sprawa powrotu Rusinów do jedności kościoła na podstawie dzieła Jana Sakrana z Oświęcimia »Elucidarius Errorum ritus Ruthenici«”, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Zofii Włodek, Kraków 1993; Y. Zazuliak, *Rebaptism, Name-Giving and Identity among Nobles of Ruthenian Origin in Late Medieval Galicia*, in: *On the Frontier...*, 47–60; Tenże, *Rebaptizatio Ruthenorum: podvijni imena ta konfesijno-kul’turna identičnist’ ślāhti rus’kogo nohodžennja v Galičini XV st.*, „Ruthenica” 2007, 6, s. 275–298; Th. Wunsch, *Das römische Modell einer Kirchenunion mit der Orthodoxie und sein Architekt, Johannes Sacranus von Auschwitz/Oświęcim (1443–1527)*, *Rocz. Hist.* 2008, 74, s. 83–112. Zob. też uwagi podsumowujące w: R. Trawka, *Działalność ewangelizacyjna i duszpasterska metropolitów halicko-lwowskich obrządku łacińskiego w późnym średniowieczu*, w: *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*, red. T. Grabarczyk, T. Nowak, DiG, Warszawa 2011, s. 290–293, a także – w kontekście działalności mendykantów lwowskich – T.M. Trajdos, *Życie religijne w archidiecezji halickiej/lwowskiej*, w: *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych*, red. A. Janeczek, M. Parczewski, M. Dzik, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2019 (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, t. 3), s. 211–212. Problem konwersji Żydów i małżeństw mieszanych poruszali m.in. B. i J. Wyrozumscy, *Nowe materiały do dziejów Żydów krakowskich w średniowieczu*, „*Studia Judaica*” 2003, 6, 2 (12), s. 13–14; H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce...*, s. 435–455, a dla późniejszego okresu (XVI–XVIII w.): J. Goldberg, *Żydowscy konwertyci w społeczeństwie staropolskim*, w: *Spoleczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 4, red. A. Izydorczyk, A. Wyczański, Warszawa 1986, s. 195–248. Zob. też: W. Kowalski, *From the “Land of Diverse Sects” to National Religion: Converts to Catholicism and Reformed Franciscans in Early Modern Poland*, „*Church History*” 2001, 70, 3, s. 482–526; T. Jurek, *Matrimonium sub fide Judaica contractum. Were Mixed Christian-Jewish Marriages Possible in Late Medieval Poland*, in: *Central and Eastern Europe in the Middle Ages. A Cultural History*, eds. P. Górecki, N. van Deusen, Tauris Academic Studies, London–New York 2009, s. 82–93, 241–248.

⁸ Za przykład służyć mogą zabiegi patrycjatu lwowskiego o ograniczenie uprawnień handlowych Żydów. W 1488 r. król zakazał Izraelitom handlu detalicznego, z wyjątkiem sprzedaży niewykupionych zastawów (M. Horn, *Spoleczeństwo...*, s. 4–5; J. Mazur, *Joszeko ze Lwowa – „Theloneator totius Regni” – i jego działalność na tle dziejów Żydów lwowskich na przełomie XV i XVI wieku*, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 3, red. K. Pilarczyk, Polskie Towarzystwo Studiów Żydowskich, PAU, Kraków 2003, s. 29–31; J. Heyde, *Polityka...*, s. 288–290). Zob. też: AGZ, t. 9, nr 118 i 119, s. 160–162. O konfliktach mieszczan z Żydami na przełomie XV i XVI w. pisał także: M. Bałaban, *Żydzi...*, s. 395 i nast. Z kolei o sporach szlachty z Żydami zob. ogólne uwagi w: J. Heyde, *Szlacha polska a Żydzi u progu Rzeczypospolitej szlacheckiej 1454–1539*, w: *Żydzi i judaizm...*, t. 3, s. 13–24.

(województwińskim)⁹. Zdarzało się, acz nieporównanie rzadziej, że sprawy innowierców¹⁰ trafiały również do sądów kościelnych. Stosunkowo nieliczne, tego rodzaju przypadki nie wzbudziły dotąd większego zainteresowania badaczy. Do wyjątków należy artykuł Beaty Wojciechowskiej poświęcony Żydom, którzy dochodzili swych praw przed obliczem oficjała gnieźnieńskiego. Autorka poddała analizie nie tylko zakres i przedmiot sporów starozakonnych z duchowieństwem, lecz także procedurę stosowaną w konsystorzu w tego rodzaju procesach¹¹. Miejszem podobnych sporów był również późnośredniowieczny konsystorz lwowski, bogatszy w tym względzie – z racji wspomnianej specyfiki regionu – o sprawy z chrześcijanami innych wyznań i obrządków. Oczywiście, niekatolicycy zjawiają się w aktach konsystorskich nie tylko jako strony, równie często występują jako postaci z tła: wspomniani uczestnicy pewnych zdarzeń związanych z przedmiotem postępowań. Mimo że nawet *en masse* materiał ten okazuje się niezbyt obfity, stanowi cenne uzupełnienie informacji z innych źródeł, dodatkowo oświetlając skomplikowaną sieć powiązań między ludźmi żyjącymi trochę razem, a często bardziej osobno.

Obecność innowierców w aktach lwowskiego oficjała śledzić można dopiero od końca XV stulecia. Jakkolwiek początki lwowskiego konsystorza sięgają przełomu XIV i XV wieku (najwcześniejsze wzmianki o oficjale halickim

⁹ S. Kutrzeba, *Stanowisko prawne żydów w Polsce w XV wieku*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1901, 29, 11, s. 1007–1018; 29, 12, s. 1147–1156; M. Bałaban, *Ze studiów nad ustrojem prawnym Żydów w Polsce. Sędzia żydowski i jego kompetencje. Uwagi wstępne*, w: *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. dr. Przemysława Dąbkowskiego 1897–1927*, Lwów 1927, s. 246–280; F. Kraszyńska, *Żydzi łucy do końca XVII w.*, „Rocznik Wołyński” 1938, 7, s. 144–145, 153–154; H. Zaremska, *Żydzi wobec chrześcijan...*, s. 217–219 (tu też szerzej o przyczynach wyboru sądów świeckich (chrześcijańskich) przez Żydów); Taż, *Żydzi w średniowiecznej Polsce...*, s. 216–219.

¹⁰ Pojęciem tym na potrzeby artykułu objęto zarówno prawosławnych Rusinów oraz niekatolickich Ormian, jak i Żydów. O różnym znaczeniu terminu, odnoszonym w literaturze albo do chrześcijan innych wyznań, albo do „niewiernych” – Żydów i muzułmanów, zob. uwagi w: W. Świeboda, *Innowiercy...*, s. 14.

¹¹ B. Wojciechowska, „*In causa perfidi Iudei...*”. *Przyczynek do sporów chrześcijan z Żydami w Polsce późnośredniowiecznej*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2015, 1 (253), s. 81–87. Uczona omawia problem na wybranych przykładach, nie zestawiając wszystkich przypadków. Pierwszą sprawę z udziałem Żydów rejestruje już najstarsza księga konsystorza gnieźnieńskiego (Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej: AAG), ACons., sygn. A 1, k. 112v, 115v–116 (na k. 81v jedynie poboczna wzmianka o Żydach)). O poszukiwaniu sprawiedliwości w sądach kościelnych przez Izraelitów, którzy podczas tumultów antyżydowskich doznali krzywd ze strony duchownych, wzmiankuje też H. Zaremska (*Żydzi wobec chrześcijan...*, s. 217–219). Omawiając sądownictwo żydowskie, M. Bałaban (*Żydzi...*, s. 328–331) wskazał na zasadę prawa stanowego, według której Żyd pozywający chrześcijanina winien stanąć przed sądem – czy to grodzkim, czy miejskim, czy też ormiańskim. Sytuacji, gdy pozwanym jest katolicki duchowny lub osoba podległa sądownictwu Kościoła, w ogóle nie rozważa.

pochodzą z 1399 i 1401 roku¹²), pierwsze osiemdziesiąt lat jego funkcjonowania pozostaje słabo oświetlone źródłowo. Z tego okresu ocalały tylko nieliczne dokumenty związane z działalnością miejscowych oficjałów¹³. Najstarsza zachowana księga konsystorska obejmuje z niewielkimi przerwami lata 1482–1498¹⁴. Zawiera protokoły czynności w sprawach administracyjnych związanych

¹² 21 marca 1399 r. arcybiskup halicki Jakub Strepa zezwolił lwowskim dominikanom na sprawowanie w założonych przez nich kaplicach posługi duszpasterskiej, w tym udzielanie sakramentów „exceptis casibus, a Iure seu consuetudine Nostre autoritati retentos, (sic) velut homicidy et aliorum quos pro Nobis aut Nostro Officiali specialiter reservamus” (AGZ, t. 2, nr 25, s. 42–43). Nie wiadomo jednak, czy już wówczas arcybiskup dokonał nominacji na ten urząd. Pierwszym znanym z imienia oficjałem halickim był Jakub, dotychczasowy rektor kościoła św. Ducha (od 1395 r.), który z nowym tytułem pojawił się dopiero w 1401 r. jako świadek testamentu arcybiskupa Jakuba Strepy (J. Skrobiszewski, *Vitae archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium*, Leopoli 1628, s. H 3 i nast.). We wcześniejszych dokumentach z 22 maja 1397 r., a także z 9 i 29 kwietnia 1399 r. oraz 17 lipca 1400 r. Jakub występował jedynie jako rektor kościoła szpitalnego św. Ducha: Muzeum Narodowe w Krakowie, BCzart, Dokumenty pergaminowe, sygn. BCzart., perg. 249 oraz sygn. 250 (tu jako prepozyt); R. Trawka, *Dwa nieznanne średniowieczne dokumenty do dziejów lwowskiego kościoła Św. Ducha*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2017, 107, s. 317–319; AGZ, t. 3, nr 68, s. 133; F. W[olański], *Wyżniany. R. 1400. Uposażenie kościoła obrz. łacińsk.*, „Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej” 1852, 25–27, s. 100, 104, 108 = S. Tylus, *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999, nr 47.

¹³ Dzieje lwowskiego konsystorza omówił zwięźle J. Krętosz (*Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV w. do 1772 roku*, Lublin 1986, s. 7–92), koncentrując się przede wszystkim na okresie nowożytnym (tu najwcześniejsze wystąpienie oficjała datowane jest na 1405 r.). O pierwszych oficjałach wspomina też m.in. T.M. Trajdos, *Kościół Katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagielly (1386–1434)*, t. 1, Wrocław 1983, s. 227, 251–252. Znany dotąd materiał dyplomatyczny związany z działalnością tego sądu powiększył się o trzy znalezione w 2015 r. w Gnieźnie dokumenty papierowe (AAG, ACons., sygn. H 21, H 101, H 109). O okolicznościach ich odkrycia zob. A. Kozak, J. Łukaszeński, *Dokumentacja konsystorska z XV i początku XVI wieku odkryta w katedrze gnieźnieńskiej*, *Rocz. Hist.* 2017, 83, s. 203–227.

¹⁴ Do oryginału księgi nie udało się dotrzeć. W literaturze przedmiotu podawane są dwa różne miejsca jej przechowywania. Zarówno S. Tylus (*Fundacje kościołów...*, s. 11), jak i I. Skierska (*Źródła do badania praktyk religijnych w średniowiecznej Polsce: akta sądów kościelnych i kapituł*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, 87, s. 179, 194) wskazują Archiwum Archidiecezji Lwowskiej z siedzibą w Krakowie (tzw. Archiwum abpa Eugeniusza Baziaka), Księgi Konsystorskie, sygn. KK 1. Pracownicy Archiwum nie potwierdzają jednak tej lokalizacji. Naprowadza na nią natomiast opracowany przez S. Kanię (*Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Nr 5*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1985, 51, s. 25) schemat struktury przedwojennego Archiwum Konsystorskiego. Jednakże omawiana księga konsystorza już przed wojną znajdowała się w Archiwum lwowskiej kapituły łacińskiej. Według J. Wołczańskiego (*Dokumenty kościoła rzymskokatolickiego archidiecezji lwowskiej w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie. Inwentarze*, oprac., wstępem opatrzył i podał do druku ks. J. Wołczański, Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Ob. Łac., Kraków 2007, s. 25) obecnie znajdować się powinna (wraz z innymi aktami kapitulnymi)

z funkcjonowaniem konsystorza (jak np. admisje notariuszy), cywilnych niespornych (jak np. oblaty dokumentów, testamentów, przyjmowanie zobowiązań finansowych) oraz w procesach cywilnych i kryminalnych, począwszy od ustanowienia prokuratorów, aż po wyroki oficjała. Z różnych względów nie zawsze da się prześledzić cały przebieg postępowania, a nawet poznać przedmiot sporu¹⁵. W konsystorzu lwowskim rozpatrywano zarówno sprawy, które z mocy prawa przynależały do forum kościelnego (a więc tzw. *causae spirituales*, dotyczące wiary, sakramentów, miejsc poświęconych oraz wiążące się z nimi tzw. *causae spiritualibus annexae*, odnoszące się do beneficjów kościelnych, dochodów Kościoła, w tym dziesięcin¹⁶), jak i różne inne (tzw. *causae mixtae*), w przypadku, gdy obie strony wyraziły zgodę na sąd oficjała. Jego jurysdykcji podlegały osoby duchowne, tzw. *personae miserabiles*, jak również świeccy w sprawach małżeńskich, naruszenia norm moralnych, zabójstwa, zranienia czy pobicia duchownego¹⁷. Wspomniana księga konsystorska mieści łącznie 4920 zapisek. Innowiercy pojawiają się w różnym charakterze w zaledwie ok. trzydziestu, co stanowi niewiele ponad 0,5%.

Poszukiwanie w aktach lwowskiego konsystorza wzmianek o przedstawicielach innych niż katolickie wyznań tylko z pozoru może się wydać przed-

w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (Fond 618, op. 1, spr. 147). Podjęta przed kilku laty próba zamówienia księgi zakończyła się niepowodzeniem – pod podaną sygnaturą jej nie odnaleziono. Księgę wydał *in extenso* Wilhelm Rolny (*Acta officii consistoralis Leopoliensis antiquissima*, t. 1–2, ed. W. Rolny, Leopoli 1927–1930 (dalej: AOCL)), wskazując w *Przedmowie* okoliczności jej odnalezienia i miejsce przechowywania (tamże, t. 1, s. II).

¹⁵ Najpełniejszy dotąd opis księgi, należącej do serii *acta actorum (acticata, causarum)*, przedstawił jej wydawca W. Rolny, *Przedmowa...*, s. I–IX. Jego zdaniem oprócz tej serii w konsystorzu lwowskim prowadzono księgi zawierające zeznania świadków, tzw. *examina (depositiones) testium*, a przez krótki okres, w latach 1488–1493, także osobne protokoły zobowiązań (*acta obligationum et inscriptionum*), których fragment, liczący 22 karty, włączono do wspomnianej księgi. Później wpisy należące do tej ostatniej kategorii spraw konsekwentnie umieszczano już w *acta actorum* (tamże, s. IV–V). Zob. też krótką charakterystykę księgi w: A. Książkiewicz, *Sprawy małżeńskie w konsystorzu lwowskim w późnym średniowieczu*, „Nasza Przyszłość” 2008, 109, s. 287–291.

¹⁶ Te ostatnie, podobnie jak sprawy o prawo patronatu, w myśl ugody małopolskiej z 1437 r. mogły być wnoszone także przed sąd świecki, zob. dalej.

¹⁷ Kształtowanie się kompetencji sądów kościelnych oraz zakres spraw podlegających oficjałom przedstawiają m.in.: W. Rymarz, *Kompetencja sądów kościelnych w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1970, zwłaszcza s. 245–263; A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Średniowieczni oficjałowie gnieźnieńscy*, Roczn. Hist. 1995, 61, s. 39; I. Skierska, *Oficjalat kaliski w XV wieku*, „Rocznik Kaliski” 1995, 25, s. 95; Taż, *Konsystorz generalny gnieźnieński w XV w., w: 1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gaudentinum, Gniezno 2000, s. 195–196; B. Wojciechowska, *Ekskomunika w Polsce średniowiecznej. Normy i funkcjonowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2010, s. 185–206; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437–1493)*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2013, s. 59–62.

sięwzięciem łatwym. Jedynie Żydzi – a i to niekonsekwentnie – występują z jednoznacznie identyfikującym ich predykatem *perfidus*, niekiedy z samym tylko określeniem *Iudeus*. Nierozstrzygające, a nawet wręcz zawodne przy ustalaniu konfesji pojawiających się w księdze Rusinów i Ormian okazuje się samo kryterium antroponimiczne, szczególnie imionowe¹⁸. Dla przykładu – znany z protokołu sesji sądu oficjała z 1486 roku, noszący popularne w kręgu Cerkwi prawosławnej imię – Dymitr (*Demetrius*) z Wasiczyna, w innej zapisce określony jako Daniło, należał do wspólnoty Kościoła łacińskiego¹⁹. Z kolei nieobojętni na procesy akulturacji Ormianie przyswajali sobie imiona ruskie²⁰. Nieobce im też były imiona starotestamentowe, w tym te popularne w środowisku żydowskim²¹. Podstawowym kryterium pozwalającym zidentyfikować niekatolickich Rusinów i Ormian w protokołach sądu lwowskiego oficjała pozostają przydawane im przez pisarzy etnonimy. Wprawdzie w indywidualnych przypadkach również to kryterium okazuje się niepewne, nie ulega jednak wątpliwości, że występujące w księdze konsystorskiej określenia *Ruthenus*, *Armenus*, podobnie jak *Iudeus*, odnoszono współcześnie do przedstawicieli wspólnot o charakterze etniczno-prawno-wyznaniowym²². Wczesny

¹⁸ Nt. nazw osobowych urobionych od etnonimu zob. uwagi dalej oraz Ū. Zazulák, *Rebaptizatio...*, s. 281–283; W. Łoziński, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1902, s. 14–16.

¹⁹ W zapisce występuje Jan, kapłan Dymitra z Wasiczyna. W kolejnym wpisie w tej sprawie Dymitr wzmiankowany jest pod imieniem Daniło (*Danylo*), w innej jako Dymitr Daniłowicz (AOCL, t. 1, nr 163, s. 26, nr 1580, s. 323, nr 1599, s. 327 oraz indeks s. 643; A. Szweda, *Jurkowscy herbu Gryzala. Przyczynek do dziejów osadnictwa polskiego na Rusi Czerwonej, w: Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1997, s. 288–289). Podobnych przykładów, szczególnie w środowisku szlachty ruskiej, da się wskazać więcej.

²⁰ K. Stopka, *Kultura...*, s. 253. Zob. też uwagi H. Zaremskiej, *Wykłady...*, s. 28–43, cyt. na s. 29 na temat posługiwanie się „na ogół bliższym miejscowemu językowi – imieniem świeckim” przez Żydów.

²¹ Zob. dalej.

²² A. Janeczek, *Żydzi i Ormianie...*, s. 288; Tenże, *Exceptis schismaticis...*, s. 529–530. Za synonim wyznania uważają etnonim m.in. J. Sawicki, „*Rebaptisatio Ruthenorum*”..., s. 233; K. Rybska-Bąk, *Bulla Eugeniusza IV dla królowej Zofii (1434). Wokół obecności schizmatyków na dworze pierwszych Jagiellonów*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie” 2014, 6 (10), s. 257. W innym miejscu A. Janeczek (*Ruś w Koronie: stara nazwa i nowa tożsamość regionalna (po aneksji w połowie XIV wieku)*, w: *Pogranicza...*, s. 165–166) pisze: „Rusin to kategoria etniczna, a pośrednio i wyznaniowa, nadawana wspólnotom i pojedynczym ludziom, rodzaj orzecznika kondycji społecznej, stosowany niemal tak samo jak predykat stanowy, zwłaszcza w odniesieniu do plebejów”, podkreśla też „synonimiczny związek z prawosławiem”. Zarazem uczony wskazuje na wieloznaczność terminu *Ruthenus* (niem. *Rewsse*, *Reuss*) oraz trudność w interpretacji poszczególnych przypadków („etnonim czy miejsce pochodzenia”), przypominając jednocześnie, że mianem tym określano np. rajców lwowskich i przedstawicieli Kościoła łacińskiego (zob. *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. 1–5, Wrocław 1965–1980 (dalej: SSNO) – tu: t. 4, s. 517–522). Wśród tych ostatnich wymienić należy plebana

przykład traktowania etnonimu jako synonimu przynależności wyznaniowej przynosi zapiska z ksiąg miejskich lwowskich z 1384 roku, w której występuje

lwowskiej fary Jana Rusina (W. Abraham, *Jakób Strepa arcybiskup halicki 1391–1409*, Kraków 1908, s. 45–49; T.M. Trajdos, *Kościół...*, s. 206, 244), a także biskupa przemyskiego Mikołaja Rusina, którego „przydomek” G. Klebowicz (*Organizacja parafialna diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XIV–XVI wieku*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 75) wiąże albo z terytorialnym pochodzeniem, albo z faktem posiadania biskupstwa na Rusi. Etonim występował więc niekiedy w charakterze indywidualnego przezwiska/przydomka lub nawet dziedzicznego „nazwiska” (zob. uwagi o kształtowaniu się nazwisk Z. Kowalik-Kalety, *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII–XV wiek)*, t. 1, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa 2007, s. 16–18, 281–283). W przypadku Jana zwanego Żydem – jednego ze świadków na dokumencie Jakuba Strepy i niewątpliwego chrześcijanina (jak tego dowodzi jego imię i kontekst wzmianki) – wskazówkę stanowi słowo *dictus* (W. Abraham, *Jakób...*, Dokumenty nr 6, s. 104: „Presentibus [...] Joanne dicto Iudeus de Chrostkow”). Podobne podejrzenia pojawiają się, gdy etnonim w odróżnieniu od reszty (łacińskiego) przekazu podano w języku rodzimym, jak w przypadku przywołanej przez notariusza konsystorza Anny Ormiańczyzny (AOCL, t. 1, nr 480, s. 93: *Ormyanczyna*; por. informacje na temat choćby rodziny „Ormiańczyków” w: K. Stopka, *Milites et nobiles: Ormianie a stan szlachecki Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego od XIV do XVI wieku*, „Lehahayer” 2018, 5, s. 39 i nast.) i Mikołaja Ruska (AOCL, t. 1, nr 2152, s. 446: *Russek*; t. 2, nr 151, s. 32: *Ruschek*). Ten ostatni był niewątpliwie katolikiem, skoro przedstawiono go słowami *locatus scole* (AOCL, t. 1, nr 2152, s. 446). Sama nazwa osobowa „Russek” nie jest jednoznaczna. Pojawia się zarówno wśród Rusinów, jak i Ormian (np. w 1464 i 1490 r. do prawa miejskiego we Lwowie przyjęci zostali *Russek Armenus* i neofita Stanisław *Russek* – *Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783*, t. 1–2, wyd. A. Janeczek, Wydawnictwo PTPN, Poznań–Warszawa 2005 – tu: t. 1, nr 642, 1219; t. 2, s. 177). Według językoznawców „Russek” może pochodzić zarówno od nazwy etnicznej (H. Górny, *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004, s. 100–101; Z. Kowalik-Kalety, *Historia...*, s. 288–290), jak i od innych słów, m.in. przymiotnika „rusy”, tj. rudy, czy też czasownika „ruchać”, „ruszać” (m.in.: tamże, s. 147–148, 153, 179, 190; J. Mączyński, *Nazwiska Łodżian (XV–XIX wiek)*, Łódź 1970, s. 180; M. Czaplicka-Niedbalska, *Nazwiska mieszkańców Bydgoszczy od II poł. XV w. do I poł. XVIII w.*, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz 1996, s. 337; E. Breza, *Pochodzenie przydomków szlachty pomorskiej*, Gdańsk 1986, s. 184–185; tu omówione także inne propozycje etymologii). Problem w rozpoznaniu konfesji stwarza również połączenie nazwy etnicznej (*Ruthenus*, *Armenus*) z imieniem charakterystycznym dla kręgu Kościoła łacińskiego. Do takich przypadków należy m.in. Marcin Rusin (*Martinus Rutenus*), który nie tylko nosił imię częściej występujące wśród łacinników niż prawosławnych, ale też poręczał w 1483 r. wspólnie z katolikami: Stanisławem Kotem, garncarzem, Stanisławem Woskobojnikiem, Jerzym Surawnikiem (zob. uwagę SSNO, t. 5, s. 258) i Stefanem Maleczko, garncarzem, za Maćka Gawina, przedmieszczanina (lwowskiego), splate 4 grzywien (AOCL, t. 1, nr 415, s. 81). Nt. imion chrześcijańskich wśród szlachty oraz chłopów ziemi halickiej i lwowskiej, a także przyjmowania imion „z kalendarza łacińskiego” przez środowiska „ukraińskie” w czasach nowożytnych w ziemi chełmskiej i na Wołyniu zob. m.in. W. Szulowska, *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1992; I. Mytnik, *Rodzime i obce. Z badań nad imiennictwem pogranicza polsko-ukraińskiego w XVI–XVII wieku*, „Naukovij Žurnal” 2014, 1, s. 284–286.

„Johannes quondam Armenus, nunc vero catholicus”²³. Na powszechność takiego pojmowania nazwy etnicznej wskazują też inne świadectwa, jak choćby zapisane w księgach lwowskiego sądu grodzkiego z 1448 roku zeznanie kmieci, twierdzących, że „filio eorum est nomen Iohannes et non Iakowycz et est Christianus et non Ruthenus”²⁴, czy też znane z ksiąg miejskich krakowskich określenia Żydów-neofitów: *pridem Judeus* z 1410 roku, *olim Judeus* z 1433 roku²⁵, czy w końcu pochodzący z 1496 roku wpis przyjęcia do prawa niemieckiego we Lwowie pewnego Jakuba przedstawionego jako *neofitus quondam Iudeus*²⁶. Z kolei w 1498 roku poddani dziekana lwowskiego określani zostali jako „Katholici, Rutheni, Armeni”²⁷. Innego rodzaju dowodu dostarcza zapiska z 1489 roku zachowana w księdze radzieckiej Lwowa, w której występuje niejaki Halka Rusin. Wątpliwości, czy i w tym przypadku przydana mu nazwa etniczna *Ruthenus* wskazuje na wyznanie, a nie tylko na pochodzenie, rozwiewa ustanowienie przez niego egzekutorów testamentu żony, która dokonała zapisu na rzecz Cerkwi prawosławnej²⁸.

Tak też na ogół rozumiano wskazane etnonimy w aktach lwowskiego konsystorza. W sierpniu 1495 roku Oluchnę Ormiankę (*Armena*) – która domagała się w sądzie przyznania opieki nad niemowlęciem siłą odebrany jej przez męża – notariusz określił jako pogańską żonę („consors sua pagana”)

²³ *Najstarsza księga miejska 1382–1389*, wyd. A. Czołowski, Lwów 1892 (Pomniki Dziejowe Lwowa z Archiwum Miasta, t. 1), nr 169, s. 26; O. Balzer, *Sądownictwo...*, s. 60; K. Stopka, *Kościół ormiański...*, s. 84–85.

²⁴ AGZ, t. 14, nr 2024, s. 257. Zapiska dotyczy skargi Piotra Żółtańskiego na Ormianina Iwana (Iwanisa), brata Dawida ze Lwowa, o porwanie w czasie najazdu tatarskiego chłopca Jana, syna jego kmieci Szymka z Żółtańców i Hanki, oraz zabranie dwóch koni i 30 kóz. W sądzie wystąpił wówczas jako zachodźca Ormianina Andrzej Sienieński, który zeznał, że kupił tego chłopca (młodzieńca) jako Rusina Jakowca u Żyda w Łucku, a następnie również jako Rusina sprzedał – jak należy się domyślać – Ormianinowi. Na dowód wezwał świadków – litkupników Hrynkę Lutowieńskiego i Jozkę *Zamoszczyckiego* z ziemi przemyskiej. Kmiecie z kolei rozpoznali w Jakowcu swego syna – Jana.

²⁵ *Żydzi w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe z ksiąg miejskich krakowskich*, oprac. B. Wyrozumska, PAU, Kraków 1995, nr 222, s. 65, nr 305, s. 80 oraz według indeksu; B. i J. Wyrozumscy, *Nowe materiały...*, s. 13–14.

²⁶ Przy przyjęciu do prawa niemieckiego Jakub skorzystał z protekcji arcybiskupa lwowskiego Andrzeja Róży Boryszewskiego, zob. *Album...*, t. 1, nr 1302; A. Janeczek, *Listy dobrej urodzenia i dobrej sławy w procedurze nadawania prawa miejskiego Lwowa w XV wieku*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2012, 23, 4, s. 96–97. Zob. też podobne przykłady w: *Raéc'ka kniga mista Lvova (1460–1506)*, up. M. Kapral', B. Petrišak, L'vivs'ke Viddilennâ Institutu Ukraïns'koï Arheografii ta Džereloznavstva NAN Ukraïni, L'viv 2020 (L'vivs'ki Istorični Praci, Džerela 9) (dalej: *Kniga*), nr 1656, s. 446 („neofito ex Judeo in Christianum baptizato”).

²⁷ *Kniga*, nr 2210, s. 568.

²⁸ Tamże, nr 1516, s. 416.

Jana Kochno, neofity ze Lwowa²⁹. Jan, którego zmiana wyznania wiązała się z ambicjami wejścia do elity miasta Lwowa (w latach 1519–1527 był tamtejszym rajcą), został w zapisce pozbawiony etnonimu³⁰. Kolejnego dowodu dostarcza wpis z 12 września 1488 roku. W toczącej się wówczas sprawie małżeńskiej Zofia, przedstawiona jako „quondam Ruthena”, zeznała pod przysięgą, że „existens Ruthena” została zgwałcona przez Ilię Rusina, a następnie zmuszona do wspólnego zamieszkania z nim (jako żona), chociaż nigdy nie wyraziła zgody na małżeństwo. W tym czasie Ilko, który zmienił wiarę i na chrzcie przybrał imię Stanisław, także na niej wymusił konwersję³¹. W sprawie Zofii zwraca uwagę – podobna jak we wskazanym wcześniej przypadku Ormian – wyraźna zmiana w jej prezentacji: przed chrztem w obrządku łacińskim przedstawiono ją jako „Rusinkę”, po jego przyjęciu stała się już „byłą Rusinką”. Dla notariusza konsystorza etnonim oznaczał więc przede wszystkim konfesję. Pytanie o jej poczucie własnej tożsamości pozostaje otwarte. Wchodząc do wspólnoty Kościoła rzymskiego, Zofia doświadczyła dwojakiego przymusu – nie tylko musiała podporządkować się powszechnemu, narzuconemu przez polską hierarchię kościelną wymogowi rebaptызacji, lecz także spotkała się w tym względzie z presją (może fizyczną przemocą) ze strony męża. W sądzie oficjała Zofia szukała sprawiedliwości już jako wierna Kościoła łacińskiego. Czy wyrok – z uwagi na brak wymaganej przez prawo kanoniczne zgody na małżeństwo – zapadł po jej myśli, nie wiadomo³². W innej sprawie małżeńskiej, gdy neofitę Piotra Zieniowica (*Zyenyowycz*) ze Szczerca pozwała Małgorzata, córka Haczyna Rusina, oficjał oddalił zarzuty powódki³³. Czy w tym wypadku powodem starań o unieważnienie małżeństwa była zmiana wyznania – trudno

²⁹ Prokurator Jana miał podczas najbliższej sesji sądu przedstawić argumenty przeciw wydaniu dziecka aż do czasu zakończenia sporu (AOCL, t. 2, nr 1510–1511, s. 404). Odebranie dziecka Oluchnie miało zapewne związek z rozpadem ich małżeństwa. Powody nie są znane – może zdecydowało o tym trwanie Oluchny przy swojej religii i stąd nazwanie jej poganką. Dodać jednak należy, że – inaczej niż w środowisku Żydów – konwersja Jana nie musiała prowadzić do zmiany wyznania żony. Już arcybiskup lwowski Grzegorz z Sanoka udzielił Ormianinowi Leonardowi z Galaty zgody na zamieszkanie we Lwowie z żoną Małgorzatą, Tatarką ochrzczoneą w wierze katolickiej pod określonymi warunkami, w tym wychowania dzieci w wierze katolickiej, nieuczęszczania żony do kościoła ormiańskiego i niestosowania się jej do religijnych obyczajów ormiańskich (AGZ, t. 9, nr 84, s. 116; K. Stopka, *Kultura...*, s. 259).

³⁰ M. Kaprał, *Urzednicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008 (Spisy urzedników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. 7: *Ziemie Ruskie*, z. 1: *Lwów*), nr 154, s. 90–92.

³¹ AOCL, t. 1, nr 2251 s. 467 (w zapisce imię Rusina zapisano raz jako Ilia, drugi raz jako Ilko); Ū. Zazulák, *Rebaptызatio...*, s. 285.

³² Procedurę stosowaną przez lwowskiego oficjała i przeszkody prowadzące do rozwiązania małżeństwa w lwowskim konsystorzu poddaje analizie A. Książkiewicz (*Sprawy...*, s. 291–302). Wśród nich badaczka nie wymienia braku zgody nupturienta na zawarcie związku.

³³ W zapisce tej nie określono bliżej powodów wniesienia pozwu przeciwko małżonkowi (AOCL, t. 2, nr 1296, s. 339).

jednoznacznie orzec. Zwraca tylko uwagę fakt, że na przestrzeni zaledwie kilkunastu lat w tych trzech przypadkach, w których doszło do konwersji, doszło równocześnie do wniesienia sprawy przed sąd konsystorski – czy to o opiekę nad dzieckiem (w efekcie rozpadu rodziny), czy to – jak należy sądzić – o unieważnienie małżeństwa.

Przeciwstawienie Polaków katolików i Rusinów niekatolików pojawia się także w zeznaniach świadków wezwanych do sądu oficjała lwowskiego w roku 1485 w sprawie dochodów kościelnych („proventuum, decimarum et annonarum et aliarum ecclesie obventionum”) z miasta Kamionki (Strumiłowej), przedmieścia i należących do niego pól. Odpowiadając obszernie na pytanie o dawność tych świadczeń, jeden z trzech świadków (osiemdziesięcioletni Jakub, wityk kościoła w Kamionce) wspomniał przy tej okazji o Rusinach osadzonych na surowym korzeniu, którzy nie płacili żadnej dziesięciny, oraz o przymuszaniu tych, którzy nabyli pola od Polaków katolików, do uiszczania „decimas temporales et annonas”. Zeznania te potwierdził kolejny świadek (czterdziestoletni Paweł z Kamionki), który wskazał, że „omnes suburbani catholici et eciam Rutheni huiusmodi decimas dabant, exceptis modicis Ruthenis, qui in cruda radice sedebant”³⁴. W tym sporze Rusini nie byli wprawdzie stroną postępowania, ale proces dotyczył ich osobiście. W podobnej sprawie zgłosił się do sądu Maciej, biskup kamieniecki, a zarazem pleban w Kołomyi. W 1487 roku pozwał tamtejszych mieszczan o świadczenie (*annona*) Rusinów

³⁴ Świadczenie zeznali, że ludność ze wsi Zagłębokie (założonej na gruntach Dernowa), z ról Zabuże (należących do Kamionki), z części wsi Łany (stanowiącej przedmieście Kamionki), a także z samego miasta, zobowiązana była do płacenia dziesięciny arcybiskupiej (*decima archiepiscopalis*) oraz świadczenia określonego tu ogólnikowo jako *annona*. Pod tą ostatnią nazwą kryło się przypuszczalnie meszne, uiszczane na rzecz plebana parafii w Kamionce. Do tego ostatniego miała też należeć co dziesiąta miara zboża z młyna na rzece Bug, jednak – jak stwierdził jeden ze świadków – tę właśnie dziesięcinę (Jerzy Strumiłło przekazał na uposażenie kaplicy, podobnie jak „wyalienował” na jej *fundum* znaczną część dziesięciny arcybiskupich z Zabuża. Inny świadek przyznał z kolei, że Strumiłło „uczynił niesprawiedliwość” i podniósł czynsze, dziesięciny oraz *annonas (!)*, co skutkowało opuszczeniem miasta przez ok. 700 osadników (*hospites*) (AOCL, t. 1, nr 1297, s. 271–272). Dokument fundacyjny kaplicy zamkowej, wystawiony w 1471 r. przez Jerzego Strumiłłę, wydał i omówił S. Tylus (*Dokumenty kaplicy zamkowej w Kamionce Strumiłowej (archidiecezja lwowska)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1998, 69, s. 9–14). Kościół parafialny w Kamionce powstał wcześniej, prawdopodobnie w okresie lokacji miasta lub niedługo po niej. W sprawie fundacji kościoła i kaplicy oraz lokacji miasta (przed 1428 r.) zob. J. Szyszka, *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku*, Societas Vistulana, Kraków 2016, s. 217–218, a także J. Krętosz, *Organizacja...*, s. 200 (tu r. 1432 jako czas fundacji parafii) i Ś. Lenartowicz, *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kamionce Strumiłowej*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 11, oprac. A. Betlej i in., Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2003 (Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, cz. 1), s. 131–132.

z nowo zakładanych pól³⁵. Nie zachowały się wyroki zapadłe w obu procesach. Można jedynie przypuszczać, że okazały się one korzystne dla duchownych. Problem nie był odosobniony. Prób zmuszania nowych osadników wyznania prawosławnego do uiszczania powinności na rzecz Kościoła katolickiego nie brakowało, także w orzecznictwie lwowskiego konsystorza³⁶.

³⁵ AOCL, t. 1, nr 1798, s. 369 („pro annonis Ruthenorum in cruda radice sedencium”). W kolejnych zapiskach dotyczących sporu plebana kołomyjskiego z mieszczanami nie wspomniano już wprost o Rusinach (tamże, nr 1803, s. 371, nr 1828, s. 377, nr 2496, s. 525). W jednej z nich doprecyzowano natomiast, że przedmiotem sporu były zaległe od 10 lat świadczenia zwane *annonae mensales* oraz inne dochody plebana, który wnosił o zasądzenie na jego rzecz 30 grzywien (tamże, nr 2500, s. 526). Przytoczony termin łaciński odnosi się zazwyczaj do tzw. stołowego (J. Matuszewski, *Missalia – mensalia*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 373–391), niekiedy bywa też interpretowany jako meszne, zob. S. Tylus, *Fundacje kościołów...*, s. 65–66, 113–114.

³⁶ Zob. chociażby przypadek poddanych Rusinów z miejscowości: Kościejów, Zaszaków i Zarudce, osadzonych na surowym korzeniu, a zmuszanych – także wyrokiem sądu konsystorskiego (jak pośrednio wynika to z przedkładanych dokumentów) – do uiszczania powinności na rzecz plebana w Kościejowie i apelujących w tej sprawie do Stolicy Apostolskiej (Archiwum Polskiej Prowincji OO. Dominikanów w Krakowie, Dokumenty pergaminowe, sygn. Lw 027 i 028 = AGZ, t. 6, nr 115). Stroną procesu z plebanem był wówczas (1472 r.) konwent OO. Dominikanów we Lwowie, do którego należały wspomniane wsie. Sądy kościelne w swych orzeczeniach mogły odwoływać się do wyroku Władysława Jagiełły z 26 lutego 1426 r., wydanego w sporze szlachty z metropolitą lwowskim Janem Rzeszowskim o wysokość dziesięciny arcybiskupiej. Ziemianie skarżyli się wówczas na wygórowaną kwotę tego świadczenia, płaconego zarówno z łąnów zasiedlonych, w tym także przez „schizmatyków”, którzy nabyli je od katolików, jak i z łąnów opustoszałych. W wyniku kompromisu obniżono wysokość dziesięciny do 6 groszy z łąna (z wyjątkiem łąnów lwowskich), a do jej płacenia zobowiązano wszystkich mieszkańców osiedlonych na terenach objętych prawem niemieckim – czy to katolików, czy „schizmatyków”, wyłączwszy jedynie łąny opuszczone (AGZ, t. 3, nr 100, s. 191–194). O „niedopowiedzeniach” w tym wyroku, konflikcie dominikanów z plebanem kościejowskim, jak również świadczeniach na rzecz katedry, w tym wczesnej tendencji, „aby obowiązkiem dziesięciny objąć nie tylko wiernych katolickich, ale i całą osiadłą ludność, a więc przede wszystkim prawosławnych Rusinów”, pisze T.M. Trajdos, *Dziesięcina w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, „Rocznik Lwowski” 1999, 6, s. 77–82, cyt. na s. 77. Zob. też: Tenże, *Kościół Katolicki...*, s. 264; Tenże, *Uposażenie klasztoru dominikanów lwowskich w średniowieczu*, „Nasza Przeszość” 1999, 91, s. 72; J. Orzechowski, *Okcydentalizacja...*, s. 234–235. Z kolei na problem osadzania przez szlachtę prawosławnych Rusinów na polach uprawianych wcześniej przez katolików i wykorzystywania tego jako pretekstu do odmowy uiszczania powinności na rzecz Kościoła katolickiego w diecezji przemyskiej zwraca uwagę M. Wolski. Badacz przypomina równocześnie, że początkowo prawosławni mieszkańcy dawnych osad na Rusi nie byli zobligowani do płacenia biskupczyzny (tak też: J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne. Początki osady i miasta*, w: *Dzieje Rzeszowa*, t. 1, red. F. Kiryk, Krajowa Agencja Wydawnicza, Rzeszów 1994, s. 143). Obowiązkiem tym zostali objęci dopiero po nabyciu ról należących uprzednio do katolików (M. Wolski, *Spór kapituły katedralnej ze szlachtą o dziesięcinę biskupią w drugiej połowie XVI wieku*, *Rocz. Hist.* 2018, 84, s. 227–249, zwłaszcza s. 229, 234). Niechęć ludności prawosławnej do uiszczania świadczeń na rzecz Kościoła łacińskiego nie dotyczyła tylko archidiecezji lwowskiej i diecezji przemyskiej. Przewijała się

Notariusze lwowskiego sądu tylko dwukrotnie – i to w sytuacji, gdy Rusini nie byli stroną postępowania – określili ich wprost mianem schizmatyków. Taką „wizytówkę” nadali im zapewne sami uczestnicy sporu. W pierwszym wpisie – z 1492 roku – niejaka Dorota, młynarka z Biłki Królewskiej, wniosła o unieważnienie małżeństwa z Mikołajem, który związał się z Maruszą Rusinką, schizmatyczką (*Maruscha Ruthena scismatica*)³⁷. Więcej informacji dostarcza druga sprawa – z 1498 roku – dotycząca awantury w karczmie zakończonej pobiciem i zranieniem. Poszkodowany przez kleryka Jana Czyżykowskiego szlachcic (*nobilis*) Marcin Garncarski sumitował się w sądzie, że w przeciwieństwie do Czyżykowskiego nie może przedstawić innych świadków, jak tylko schizmatycznych Rusinów. Już z tej pełnej obaw wypowiedzi przebija przekonanie, że wartość dowodu z zeznań prawosławnych będzie mniejsza. Ostatecznie, prokurator powoda i tak nie zgodził się na ich świadectwo, argumentując, że z powodu swej „schizmatyczności” są oni oczywistymi i jawnymi wrogami chrześcijańskiego kleryka („contra [...] infideles scismaticos [...], quia ex suo scismate sunt manifesti inimici [...] cristiani clerici”)³⁸.

Bezimienni pozostają również – przywołani tylko zbiorczo w protokole z 12 lutego 1490 roku – prawosławni Rusini (*Rutheni*). Mimo wątpliwości, jakie

też m.in. w zeznaniach złożonych w 1485 r. w konsystorzu w Janowie Podlaskim (diecezja łucka) przez jednego ze świadków (S.C. Rowell, *Anekdota ekklesiastika: I. LDK krikščioniška kasdienybė pagal seniausią išlikusią XV amžiaus LDK katalikų Bažnyčios teismo knygą*, „The Year-Book of Lithuanian History” 2010 (2011), 1, s. 114 [7]).

³⁷ AOCL, t. 2, nr 792, 793, s. 195–196. Przyczyną wniesienia pozwu nie był jednak – wedle zeznań powódki – ani związek męża z inną kobietą, z którą doczekał się dwójki dzieci, ani prześladowania z jego strony, które Dorota długo miała znosić, lecz obawa o życie. Mąż zaatakować miał ją bowiem mieczem, włócznią, nożem, zmuszając do ucieczki z domu. Przypadek ten omawiają M. Delimata, *Wiarołomni mężowie przed polskimi sądami kościelnymi*, „Nasza Przeszość” 2005, 104, s. 255 oraz K. Morawska, „Seksualność w średniowiecznej Polsce”, rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Krzysztofa Skwierczyńskiego, prof. ucz., Warszawa 2022, <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/4307> [dostęp: 20.02.2023], s. 308.

³⁸ Do bójki, w wyniku której Garncarski otrzymał rany zadane przez Czyżykowskiego nożem (sztyletem), a przez niejakiego Sroczkowskiego – mieczem, doszło w karczmie we wsi Gaj. W trakcie procesu prokurator Garncarskiego złożył ekscepcje przeciw zeznaniom świadków Czyżykowskiego, zarzucając im przyjaźń z klerykiem (do karczmy mieli przybyć razem i w żaden sposób nie starali się powstrzymać kłótni, a wręcz gotowi byli bronić Czyżykowskiego) oraz fałszywe zeznania na jego korzyść. Zarzutom tym sprzeciwił się prokurator drugiej strony. Kleryk miał bowiem przybyć „pokojowo” z „dobrymi” ludźmi na zaproszenie szwagra (*gener*) i ledwie zasiadł za stołem, bez żadnej zaczepki ze swej strony, Garncarski zaatakował go kubkiem i zranił. Garncarskiemu udało się przedstawić tylko jednego świadka – Jakuba Wołczkowskiego. Prokurator kleryka nie tylko nie zgodził się na zeznania pozostałych świadków zajścia – schizmatyków, ale także na zeznania pod przysięgą samego Garncarskiego w miejsce drugiego świadka (argumentując, że nie można świadkować we własnej sprawie i taka przysięga nie może być traktowana na równi z zeznaniem świadka). Zażądał wydania wyroku przedstanowczego. Dalsze postępowanie w tej sprawie nie jest znane. Być może strony doszły do pozasądowego porozumienia (AOCL, t. 2, nr 2009, s. 553, nr 2016–2017, s. 556).

wzbudza sposób zredagowania tej zapiski, jedynej zachowanej w sprawie zabójstwa – niezidentyfikowanego bliżej – kłeryka Jana, oskarżonych o tę zbrodnię trzeba rozpoznać w osobach wspomnianych Rusinów³⁹. Wpis informuje tylko o zeznaniach procesowych złożonych przez świadków: Jakuba i Mikołaja, mieszczan z Buska. Nie wiadomo, kto wniósł oskarżenie. Prawdopodobnie sprawę wszczęto z urzędu. Byłby to jedyny odnotowany w księdze przypadek zabójstwa nieznanego rangi katolickiego duchownego przez Rusinów. Ani o przyczynach, ani o przebiegu zajścia nie da się nawet spekulować. W aktach konsystorza zachowała się – niestety także pojedyncza – zapiska dotycząca dokonanego przez katolickiego kapłana zabójstwa ruskiego popa. Oskarżonego – Jakuba, prezbitera, zidentyfikowanego jako klient (*servitor*) Jana Kulikowskiego, oficjał wezwał przed swój sąd pod karą ekskomuniki⁴⁰. Również w tym przypadku, uwzględnionym tu jako swoiste świadectwo wzajemnych relacji katolików i prawosławnych, nie sposób dojść przyczyny tak dramatycznie zakończonych sporu.

Z urzędu oficjał interweniował także w sprawach naruszeń ładu moralnego. W 1482 roku wszczął postępowanie w sprawie Rusina zwanego Kunasz (*Kunssz, Conon Rutenus*) i mieszkającej z nim Elżbiety, wzywając ich do sądu. Za ich stawiennictwo w wyznaczonym terminie ręczyli Kost Rusin, Harnast oraz Daszko Kaletnik pod karą 10 grzywien. Nadto, występujący z predykatem *laboriosi* Denis (*Dynysz*) i Sidor, mieszkańcy Przedmieścia Halickiego we Lwowie, sądząc z imienia również Rusini, poręczyli za Elżbietę, że zaprzestanie współżycia z Kunaszem pod wadium 10 grzywien⁴¹. To zresztą niejedyny znany z księgi przypadek zamieszkania z Rusinem⁴².

Pozostałe sprawy, w których stroną byli Rusini, wnoszono z prywatnego pozwu. Przepuszczalnie prawosławnym był występujący z predykatem *providus* pewien nieprzedstawiony z imienia Rusin, mieszkaniec Bóbrki, wezwany do sądu oficjała przez mieszczanina lwowskiego Jana Pierzynkę (z Bóbrki). Postępowania sądowego jednak nie wszczęto. Interweniował bowiem Andrzej Wnuczek, tenutariusz z Bóbrki, który domagał się – tłumacząc decyzję wydatkami – przekazania mu sprawy, „volens facere cum ipso iusticiam prefati

³⁹ Początek zapiski brzmi następująco: „Iacobus et Nicolaus opidani de Busko testes super occiso clerico Iohanne raso per Ruthenos inducti citati iuraverunt omnem veritatem dicere” (tamże, nr 35, s. 9).

⁴⁰ AOCL, t. 1, nr 1495, s. 307.

⁴¹ Tamże, nr 166, s. 27, nr 186, s. 30. Por. *Kniga*, nr 2404, s. 603 i indeks s. 737 (wspomniany tu został *Sydor Ruthenus*, brat Kunasza).

⁴² O wspólnym zamieszkaniu katoliczki Małgorzaty z Martynowa z Rusinem mowa jest w zapisce z 19 kwietnia 1486 r. Wówczas jednak przedmiotem pozwu złożonego przez plebana przeciw Małgorzacie było znieważenie. Kobieta, którą pleban napominał i karcił za rozwiązły tryb życia, znieważała go bowiem słownie wobec świadków i złożyła mu niemoralną propozycję, zob. AOCL, t. 1, nr 1482, s. 304; W. Rolny, *Przedmowa...*, s. VIII.

Johanni Pyerzinka⁴³. Nie jest pewne, czy chodziło o pośrednictwo w polubownym załatwieniu sporu, czy też raczej o sąd dominialny Andrzeja Wnuczka. Przedmiotu sprawy nie podano. Jako Rusina w aktach konsystorza zaprezentowano również innego mieszkańca Bóbrki – Stanisława Czupłyka (*Stanislaus Czuplyk de Bobrka Ruthenus*). To jedyny raz, gdy wskazano jego pochodzenie. Kilka lat później przed sądem grodzkim i radzieckim we Lwowie występował już bowiem bez etnonimu⁴⁴. Przed oficjałem oskarżony został w 1491 roku przez „ministrów” Jerzego ze Starego Siola i Stanisława z Bóbrki o nocną napaść. Za zranienie, obcięcie palca oraz kradzież 3 wiardunków poszkodowani domagali się 100 florenów i zwrotu zagrabionych pieniędzy. Pozwany stawiał się wprawdzie na rozprawę, zażądał jednak odesłania sprawy do jego sądu, a gdy oficjał odrzucił wniosek, opuścił konsystorz „a iure importune recedentis”⁴⁵. W aktach nie podano uzasadnienia decyzji sędziego – najwyraźniej uznał swe kompetencje do rozstrzygania sprawy z racji statusu poszkodowanych. O napaść i ciężkie zranienie oskarżono także Rusina zwanego Warzywodą, sługę Pawła, wityrka z Kołomyi. Skargę przeciwko nim wniósł Jan z Kołomyi, domagając się 100 florenów za zniesławienie. Pozwani zaprzeczyli stawianym zarzutom. Argumentowali, że działali w obronie własnej, w trakcie której Rusin zaatakowany mieczem przez powoda uderzył go. Dowodem w sprawie miały być zeznania świadków⁴⁶.

⁴³ AOCL, t. 1, nr 1835, s. 379. Jan Pierzynka wystąpił w konsystorzu raz jeszcze, ale w innej już sprawie, zob. AOCL, t. 2, nr 508, s. 123. O wspomnianym Rusinie i jego sporze z Pierzynką nie bliższego nie da się powiedzieć poza tym, że obu łączyło miejsce zamieszkania. Jan był mieszkańcem Bóbrki jeszcze w 1474 r. Wówczas w aktach grodzkich lwowskich (AGZ, t. 15, nr 1358, s. 173; SSNO, t. 4, s. 241) odnotowano sprawę Mikołaja Odrowąża „super circumspec. Johannem Pyerzinka ‘Przechrzta’, Cholewa Hriczko cives de Bobrka”. To jedyny raz, gdy Pierzynkę nazwano „Przechrzta”. Jeżeli więc tekst nie jest zepsuty i określenie „Przechrzta” faktycznie (zgodnie z interpunkcją edytora) odnosi się do Jana (a nie kolejnego, nieznanego z imienia uczestnika sporu), to trzeba by go uważać za neofitę, względnie potomka konwertyty (zob. dalsze uwagi nt. nazwy osobowej „Przechrzta”). Do prawa miejskiego lwowskiego Pierzynkę przyjęto w 1475 r. (*Album...*, t. 1, nr 926). Nt. rodziny Wnuczków, tenentariuszy królewskiego miasta Bóbrki, zob. J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 220–225 i według indeksu.

⁴⁴ AOCL, t. 2, nr 685, s. 165; AGZ, t. 15, nr 2911, s. 384 (w 1499 r. *Stanyko Czuplyk* występuje w sprawie z Ormianami lwowskimi); *Kniga*, nr 2388, s. 600 (w 1501 r. zapisany jako *Stanko Czuppylyk*, *Stayńko Czuppylyk* w sprawie niespornej o dług zaciągnięty u niego przez Michnę Kolaczka, mieszczanina z Bóbrki). Zwraca uwagę możliwe najpełniejsze jego przedstawienie w księdze konsystorskiej: z imienia, przezwiska-przydomka, miejscowości i w końcu etnonimu. Powstaje pytanie, czy ten ostatni wprowadzono tylko w celu zaznaczenia ruskiego pochodzenia pozwanego, czy – czego nie należy wykluczyć – także jego konfesji. Stanisław to imię wprawdzie typowo polskie, związane z kręgiem Kościoła łacińskiego (przyjmowane też przez konwertytów), które jednak zyskiwało na popularności w środowisku ruskim (często w formie np. Stań), zob. J. Rieger, *Imiennictwo ludności wiejskiej w ziemi sanockiej i przemyskiej w XV w.*, Wrocław 1977 (Prace Onomastyczne, 26), s. 16, 26.

⁴⁵ AOCL, t. 2, nr 685, s. 165.

⁴⁶ Tamże, nr 744, s. 181–182.

We wszystkich tych sprawach Rusini byli stroną pozwaną. Raz tylko, w lipcu 1488 roku, występujący z predykatem *providus* Maciej Rusin (*Rutenus*) z Jaworowa oskarżył tamtejszego „ministra” Marcina i jego towarzysza Leonarda o pobicie go nocą w jego własnym domu. Za czyn ten, uznany za zniesławienie, domagał się 10 grzywien⁴⁷.

Nie wiadomo, przed jakim sądem toczył się wcześniej spór Onuska Rusina, podwójciego z Bóbrki, ze szlachcicem Mikołajem z Banunina. W maju 1490 roku, stanąwszy w konsystorzu lwowskim, Mikołaj scedował dalsze prowadzenie z nim sprawy o swe dobra ojczyste na brata Stanisława⁴⁸. Jedyne przygodna wzmianka dotyczy Wołocha⁴⁹. Przedstawiciele tej grupy etnicznej nie pojawiali się w badanym okresie w konsystorzu lwowskim.

Mimo że ortodoksyjni Rusini stanowili wciąż największą społeczność zamieszkującą teren archidiecezji lwowskiej, to w sądzie konsystorskim nie stawali częściej niż mniej liczni Ormianie i Żydzi. Ormianie – oprócz wspomnianej sprawy o opiekę nad dzieckiem – wystąpili jeszcze w siedmiu sprawach toczących się w sądzie oficjała lwowskiego. W 1489 roku Łasor (Łazarz) zwany Hołupko pozwał tu prepozyta lwowskiego Jana Myszkowskiego, skarżąc go o bezprawne zatrzymanie niewolnej służącej Hali, którą on sam nabył w Kijowie. W sądzie zażądał albo zwrotu swej własności, albo jej równowartości (sumy, za jaką ją nabył)⁵⁰. Kilka lat później, w styczniu 1495 roku, Łazarz Ormianin, przedstawiony jako obywatel (*civis*) lwowski, pozywał w nieznannej bliżej sprawie Andrzeja Śmietankę, plebana w Buczaczu, którego na żądanie powoda oficjał ogłosił winnym niestawiennictwa⁵¹. Zapewne ten sam Łazarz

⁴⁷ Pozwani zaprzeczyli zarzutom i zawiązali spór. Dalszy przebieg procesu pozostaje nieznan. Może w jego trakcie doszło do ugody między stronami (AOCL, t. 1, nr 2206 s. 457). W tym przypadku nie ma pewności, czy etnonim oddaje wyznanie, czy jest tylko nazwą osobową (przydomkiem), por. przyp. 22. Nt. znaczenia terminu *minister* w źródłach średniowiecznych na podstawie omawianej księgi oficjalu lwowskiego zob. J. Chachaj, *Czy ministri i ministri ecclesiae byli nauczycielami szkół parafialnych w XV wieku na terenie katolickiej archidiecezji lwowskiej?*, w: *Studia z dziejów wychowania i kształcenia od średniowiecza do XIX wieku*, red. J. Gwioździk, współudział P.P. Barczyk, Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. kard. A. Hłonda, Mysłowice 2009 (Ars Educandi, t. 1: *Źródła*), s. 27–43, na s. 30, 39 informacja o wspomnianym Janie.

⁴⁸ Mikołaj przekazał wówczas sprawę z podwójcem swemu bratu Stanisławowi z Banunina. Nicco zaskakujący jest wybór sądu w sprawie o dobra dziedziczne. Lakoniczność wpisu pozwała jedynie przypuszczać, że spór wiązał się zarazem z zapisami testamentowymi i/lub splatą zobowiązań (AOCL, t. 2, nr 159, s. 34).

⁴⁹ W sprawie rajcy miejskiego Mikołaja Domzłara i kapłana lwowskiego Stanisława Brynzy wspomniano o poręczeniu szlachcica Ciesielskiego i jego żony za Manuela Wołocha, zob. AOCL, t. 1, nr 649.

⁵⁰ Tamże, nr 2534, s. 534.

⁵¹ AOCL, t. 2, nr 1430, s. 378. W księdze wzmiankowany jest też – zapewne tożsamy z wspomnianym wcześniej – Łazarz Ormianin, który udostępnił piwnicę Klarze Miłochnie, chorążynie halickiej (tamże, nr 2022, 2026, s. 558–559). W innych księgach sądowych

oskarżył w maju 1495 roku Pawła, kapłana u dominikanów lwowskich, o znieważenie. Gdy bowiem upomniał się o zwrot długu w wysokości 4,5 grosza, duchowny nazwał go złodziejem, łotrem, oszustem i heretykiem, a następnie na terenie klasztoru (*claustrum*) Bożego Ciała pobił, spoliczkował i ciągnął za włosy aż do ich wyrwania. Straty zarówno fizyczne, jak i moralne Ormianin oszacował na 300 florenów, domagając się sądowego nakazu ich uiszczenia⁵². Postawiony przez duchownego zarzut herezji w odniesieniu do Ormianina nie zaskakuje – oddaje bowiem ówczesne stanowisko Kościoła polskiego, który religię ormiańską uważał za heretycką i schizmatycką podobnie jak prawosławie czy husytyzm, niekiedy też pogańską (zob. wcześniej). Sami Ormianie – jak wynika z badań Krzysztofa Stopki – starali się jednak unikać oskarżeń o herezję⁵³. Dla Łazarza także pozostałe określenia mogły okazać się niebezpieczne – groziły bowiem utratą dobrego imienia (*bona fama*).

W księdze konsystorza lwowskiego odnotowano jeszcze cztery sprawy z udziałem Ormian, chociaż trudno tu mieć pewność co do ich konfesji. W 1486 roku obdarzeni predykatem *providi* oraz określeniem *cives* Mikołaj Ormianin i Jan Busko ze Lwowa, opiekunowie Agnieszki i Katarzyny, córek Macieja, pozwali do konsystorza Jakuba, rzeźnika i rajcę z Rohatynia, w sprawie testamentu. Dalsze postępowanie za zgodą tegoż Jakuba miało się odbyć już przed rajcami w Rohatyniu⁵⁴. Wspomniani Mikołaj i Jan są z pewnością tożsami z występującymi w 1488 roku Janem Ormianinem i Mikołajem, mistrzami szewskimi ze Lwowa, którzy rozliczali się w konsystorzu z Piotrem z Rohatynia jako opiekunowie tym razem niewymienionych z imienia osierconych dziewczynek (*orphanae*) z Zamarstynowa⁵⁵.

Kolejna zapiska dotyczy procesu, do którego doszło w 1491 roku między niejaką Anną Ormianką (*Armena*), powódką, a Jakubem, prepozytem szpitala (św. Ducha) we Lwowie. Przedmiotem sporu były wzajemne roszczenia finansowe, w tym odszkodowanie za utracone przez Annę rzeczy, pozostawione w izbie domu Katarzyny Buczackiej, oszacowane na 2 grzywny⁵⁶. W 1492

lwowskich znanych jest kilkanaście wystąpień osób o tym imieniu, zob. m.in.: *Kniga*, według indeksu; AGZ, t. 15, nr 2039, 2234, s. 298; t. 17, nr 484, 520; O. Balzer, *Sądownictwo...*, s. 11.

⁵² AOCL, t. 2, nr 1477, s. 392.

⁵³ K. Stopka, *Kościół ormiański...*, s. 85; Tenże, *Kultura...*, s. 258–259.

⁵⁴ AOCL, t. 1, nr 1753–1754, s. 360.

⁵⁵ Jan i Mikołaj zeznali, że wzięli wówczas z tytułu opieki 3 floreny od Piotra, który zobowiązał się spłacić pozostałe 3 floreny 1 stycznia pod karą ekskomuniki (AOCL, t. 2, nr 2087, s. 581). Charakter związanej z opieką nad nieletnimi sprawy testamentowej każe podejrzewać, że opiekunowie Jan i Mikołaj byli ormiańskimi katolikami. Wspomniany w zapisce Jan prawdopodobnie jest tożsamy z występującym (bez etnonimu) w 1499 r. szewcem Janem *Busky* (*Kniga*, s. 703) i może z Janem Buskim, przyjmującym prawo miejskie Lwowa w 1484 r. (*Album...*, t. 1, nr 1111).

⁵⁶ Jakub domagał się zwrotu 14 szerokich groszy, Anna uważała, że nie jest nic winna, ponieważ przekazała 8 szerokich groszy Buczackiej, kolejne zaś 10 wyłożyła na remont izby.

roku z predykatem *providus* wystąpił Mikołaj Ormianin (*Niclos Armenus*) ze Lwowa, który swoją wierzytelność za czynsz roczny w wysokości połowy kopy, jaką miał u Jana, woźnego (*ministerialis*) z Żydaczowa, odstąpił Stanisławowi z Uhrynowa, plebanowi w Brzozdowcach⁵⁷.

O kontaktach łacinników z Ormianami świadczy też przedłożony w konsystorzu testament Heleny Hermanowskiej, w którym wspomniano o zaciągniętych u niej przez Bohdana (*Bochdana*), kapłana ormiańskiego, długi⁵⁸.

Ostatnią grupę innowierców pojawiającą się w sądzie lwowskiego oficjała stanowili Żydzi. Z tej społeczności wywodziła się Czarna, wdowa po Jordanie („olim Iordani Iudei relicta”), która udzielała kredytu Zygmuntowi z Pomorzana, staroście trembowelskiemu. 25 czerwca 1488 roku zeznała, że odebrała już 12 z pożyczonych mu 16 florenów. Resztę miała otrzymać na św. Jakuba. Do spłaty Zygmunt zobowiązał się pod karą ekskomuniki. Do akt konsystorza wpisano też inną jej pożyczkę udzieloną staroście, w kwocie 65 florenów. W zapisce Czarna wystąpiła z zaszczytnym predykatem *honesta*, który w księdze oficjała lwowskiego przydawano mieszczkom lub nawet szlachciankom⁵⁹. W aktach sądu grodzkiego i sądu dla Żydów określano ją jako *provida*, raz jako *provida Judea Leopoliensis*⁶⁰.

Z kolei Jakub twierdził, że rzeczy, za które Anna żądała pieniędzy, zabrała przy pomocy swego sługi. W sprawie zeznawali tylko świadkowie Jakuba. Wyrok oficjała jest nieznanym. Być może po ogłoszeniu zeznań Anna wycofała roszczenia i doszło do pozasądowej ugody, zob. AOCL, t. 2, nr 689, 690, s. 167, nr 703, s. 170–171, nr 713, s. 173. W tym czasie źródła odnotowują Annę Ormiankę, matkę Szymona, oraz Annę (Anuchnę), wdowę po Almasie Ormianinie, brak jednak dostatecznych przesłanek do identyfikacji którejkolwiek z nich z występującą w konsystorzu Ormianką, zob. *Kniga*, nr 1555, s. 424–425, nr 2408, s. 604 i według indeksu s. 696–697.

⁵⁷ AOCL, t. 2, nr 770, s. 190 (tu: *in Drozdowcze*). Stanisława jako plebana w Brzozdowcach identyfikuje wydawca (tamże, s. 663 (indeks) oraz nr 1144–1145, s. 290–291). Wspomniany w zapisce Jan jest z pewnością tożsamy z występującym w 1482 r. Janem, woźnym żydaczowskim, zob. P. Dąbkowski, *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i belskiego*, Lwów 1921, s. 83. W przypadku Mikołaja nie ma dostatecznych przesłanek, by w sposób niebudzący wątpliwości identyfikować go (lub nie) z odnotowanym w tym samym czasie w lwowskiej księdze radzieckiej Mikołajem Ormianinem (*Kniga*, nr 1237, 1433 (1482 i 1487 r.: *Nicolaus Ormenyn*) oraz 1438 (1487 r.: *Nicolaus Armenus*)).

⁵⁸ Wierzytelność ta weszła do masy spadkowej (AOCL, t. 2, nr 1287, s. 335). Jedyne na marginesie wspomnieć tu należy sprawę Anny, która opuściła męża z Buska i zamieszkała z niejakim Stanisławem w dzielnicy ormiańskiej („in ortu Armenorum”). Notariusz nie zaznaczył bowiem ani w jej, ani w jego przypadku ormiańskiego pochodzenia, domyślać się więc należy, że oboje byli katolikami (AOCL, t. 1, nr 655, s. 140).

⁵⁹ AOCL, t. 2, nr 2059, s. 570.

⁶⁰ Mimo wspomnianego predykatu „*honesti*” Czarna była niewątpliwie Żydówką. Znane są inne jej transakcje kredytowe. 11 lipca 1483 r. i 15 listopada 1487 r. pożyczki zaciągnęły u niej Ormianie lwowscy. Już w 1483 r. była wdową (AGZ, t. 15, nr 1663–1664, s. 210–211; *Kniga*, nr 1453). Z małżeństwa z Żydem Jordanem miała dwóch synów – Smoela oraz Sinerena. Obaj występowali z predykatem *providus*. 25 lutego 1491 r. Smoel dokonywał rozliczenia z matką przed sądem grodzkim z obowiązkiem wpisu do ksiąg żydowskich („in librum

W przeciwieństwie do niespornej sprawy Czarnej (wpisanej pierwotnie do księgi z serii zwanej *Acta obligationum et inscriptionum*⁶¹) w czterech kolejnych procesach Żydzi starali się odzyskać pieniądze, które – z różnych tytułów – winni im byli chrześcijanie – czy to za sprzedany towar, czy to z tytułu udzielonych duchownym pożyczek oraz czynszów z domu. Na początku 1483 roku dwaj Żydzi, dawniejsi celnicy bełscy Myłka (*Mylka*) Jakub, brat Łazarza, oraz Chobot (*Choboth*) ze Lwowa, wnieśli do lwowskiego konsystorza skargę na Mikołaja, plebana z Żelechowa⁶². Domagali się wówczas zwrotu długu w wysokości 18 grzywien z tytułu domu w Busku, który mniej więcej trzy lata wcześniej mu przekazali (wydzierżawili), oraz wypłaty 4 grzywien bez wiardunku czynszu z tegoż domu. Z zapiski sądowej wynika, że o sumy te Żydzi upominali się już wielokrotnie wcześniej, spór trafił też przed sąd świecki, jednakże za każdym razem pleban uchylał się od uregulowania należności. Zdesperowani zwrócili się więc do sądu kościelnego. Duchowny także tutaj odrzucił stawiane mu zarzuty i za pośrednictwem prokuratora zawiązał spór⁶³. Celników reprezentował początkowo Jakub Sulisławic z Sandomierza, ale już 2 maja 1483 roku ustanowili oni swym prokuratorem w konsystorzu innego Żyda – Pieszaka⁶⁴. Mieli również przedstawić świadka lub świadków, którzy jednak uchylili się od zeznań. 7 maja 1483 roku na wniosek Izraelitów za niestawiennictwo w sądzie skazano Marcina Nola z Buska, który miał

Judaicum”) (AGZ, t. 15, nr 2129–2130, s. 282). W kwietniu 1497 r. przed sądem grodzkim skwitował matkę z „rzeczy wielkich i małych”. Świadcami oprócz wicestarosty Stanisława Morawickiego byli starsi żydowscy (*seniores*): Szloma Starszy (*Magnus*), Szloma Młodszy (*Minor*), Salomon Claud i Izaak (tamże, nr 2538, s. 337). Zob. też: tamże, nr 2537, s. 336–337. 20 lipca 1498 r. synowie Czarnej Jordanowej – Sineren oraz Smoyel – skwitowali matkę z dóbr ojczystych w obecności świadków, starszych (*seniores*) gminy żydowskiej – Salomona i Słoma (tamże, nr 2694–2695, s. 355–356; SSNO, t. 1, s. 400; t. 5, s. 314).

⁶¹ W. Rolny, *Przedmowa...*, s. IV.

⁶² AOCL, t. 1, nr 210, s. 36. Chobot wspomniany został w źródłach w 1468 r. (wówczas odnotowany jako posiadacz domu przy ulicy Żydowskiej, sąsiadującego z domem arcybiskupa lwowskiego Grzegorza z Sanoka (AGZ, t. 15, nr 639, s. 89; *Kniga*, nr 348)), 1474 r. (tamże, nr 643) oraz w 1476 r. (AGZ, t. 15, nr 1523, s. 191 – tu zapisany jako Choloth). O Łazarzu, który dzierżawił cło bełskie do 1473 r., wspomina M. Horn, *Żydzi i mieszczanie na służbie królów polskich i wielkich książąt litewskich w latach 1386–1506. Część 1. Uwagi wstępne. Bankierzy i celnicy*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1985, 3–4, 135–136, s. 13 (zob. AGZ, t. 19, nr 2507, s. 448).

⁶³ AOCL, t. 1, nr 211, 213, s. 37, nr 221, s. 39, nr 231, s. 42, nr 249, s. 46, nr 257, 259, s. 49, nr 292, s. 57.

⁶⁴ Tamże, nr 320, s. 64. Pieszak posiadał pewne doświadczenie sądowe, ponieważ w latach 1468–1484 często występował przed sądem grodzkim. Był krewnym Żyda Szachny ze Lwowa, celnika lwowskiego, w aktach grodzkich określony jako *providus i suburbanus castri Leopoldiensis*. Posiadał dom we Lwowie przy moście ormiańskim („in ponte Armenicali”), który nabył w 1484 r. od Żyda Szymona, a zapewne także dom przy ulicy Żydowskiej, sąsiadujący w 1468 r. z domem arcybiskupa (AGZ, t. 15, nr 638, s. 89, nr 901, s. 124, nr 1755, s. 224, nr 3492, s. 456, nr 3551, s. 462; SSNO, t. 4, s. 243).

zeznawać w tej sprawie, ale od obowiązku się uchylił⁶⁵. To ostatni wpis z przebiegu procesu. Nie wiadomo więc, czy spór zakończył się ugodą, czy strony szukały sprawiedliwości gdzie indziej. Swych praw dochodził w konsystorzku także Żyd Isaczko (*Issaczko*) ze Lwowa, który 15 lutego 1488 roku zażądał od ociągającego się ze spłatą Piotra, rektora szkoły w Busku, zwrotu 3 florenów⁶⁶. Dopiero kilka miesięcy później zawarto w tej sprawie kompromis, albowiem 21 listopada tego roku Szymon, pleban z Łopacina, poręczał osobiście przed sądem za Piotra, notariusza i niegdyś „ministra” w Busku (zapewne identycznego ze wspomnianymrektorem szkoły), że ten, odstępując od swojego sądu, dostarczy Isaczkowi na własny koszt i pod karą ekskomuniki roczne zdrowe zrebę w srode po święcie św. Andrzeja⁶⁷. Inaczej zakończyła się sprawa Żyda lwowskiego Lewka (*Leffko*) z października 1494 roku, który domagał się od Kaspra (Kacpra), wikariusza kościoła lwowskiego, zapłaty za dostarczone skóry. Pozwany zaprzeczył zarzutom, twierdząc, że uiścił całą sumę za towar. Wobec rozbieżności stanowisk oficjał zażądał od wikariusza złożenia przysięgi na Ewangelię i na podstawie zaprzysiężonego zeznania oddalił pozew⁶⁸. Do sądu kościelnego zwróciła się także Żydówka Eufemia, która 13 stycznia 1498 roku pozwała Katarzynę, tercjarę franciszkańską ze Lwowa, zapewne w przekonaniu, że jest to właściwa dla niej jurysdykcja⁶⁹. Przedmiotu zgłoszonego roszczenia nie podano. Przepuszczalnie i w tym przypadku chodziło o spłatę wierzytelności. Ponieważ jednak Katarzyna nie zgodziła się na proces przed oficjałem, ten odesłał sprawę do sądu rajców miejskich⁷⁰.

Ale nie tylko o finansowe zaległości Izraelici pozywali chrześcijan. W 1484 roku Jonasz ze Lwowa oskarżył Jana, introligatora z kurii arcybiskupiej, o zabór różnych rzeczy, wśród których znajdowały się futra, w tym: *pelliceam krolliconum* (!), tunika koloru błękitnego, 50 łokci płótna niebielonego oraz różne precjoza warte 30 florenów. Do przywłaszczenia mienia miało dojść w czasie pożaru ulicy Żydowskiej. Wówczas Jonasz podawał (względnie wyrzucał) z (okna) izby swego domu najcenniejsze rzeczy Janowi, który miał je ratować, ale później – według powoda – ich nie oddał. Pozwany zaprzeczył zarzutom. Przyznał wprawdzie, że wziął te rzeczy, ale twierdził, że je zwrócił.

⁶⁵ AOCL, t. 1, nr 292, s. 57, nr 328, s. 65.

⁶⁶ Tamże, nr 2116, s. 436. Isaczko był zapewne tożsamy z Żydem o tym imieniu, występującym od lat 60. XV w. w księdze radzieckiej Lwowa (*Kniga*, według indeksu (choć nie ma pewności, czy wszystkie wskazane w nim wystąpienia dotyczą jednej osoby)).

⁶⁷ AOCL, t. 1, nr 2365, s. 493.

⁶⁸ AOCL, t. 2, nr 1387, s. 365. Zob. też inne wystąpienia Kaspra (tamże, nr 1228, s. 317 (tu zidentyfikowany jako Caspar Cerdonis), nr 1417, s. 373 (tu występuje jako wikariusz wieczysty kościoła metropolitalnego) oraz według indeksu, s. 617).

⁶⁹ Tamże, nr 1814, s. 496; T.M. Trajdos, *Tercjarki w średniowiecznym Lwowie*, w: *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. Strzelczyk i in., Instytut Historii UAM, Poznań 2000, s. 517.

⁷⁰ AOCL, t. 2, nr 1814, s. 496.

Aby rozstrzygnąć o winie lub niewinności Jana, arcybiskup nakazał Żydowi przyprowadzić świadków. Jeżeli nawet pojawili się oni w sądzie, ich zeznania nie zachowały się⁷¹. Nie wiadomo, jak zakończył się spór rozpatrywany przez arcybiskupa, a tym bardziej, która z przedstawionych wersji odpowiadała rzeczywistym wydarzeniom. Nie byłby to jednak jedyny przypadek, gdy pożar stawał się dobrą okazją do grabieży⁷². Brak informacji o dalszych etapach postępowania może wskazywać na pozasądowe porozumienie stron.

Sporadycznie przed sąd konsystorski pozywani byli także Izraelici. 14 marca 1487 roku instygator z urzędu wszczął postępowanie *contra perversitatem iudaicam*, wzywając przed sąd „przewrotną” Żydówkę Jakubową Bohdanę (*Bochdanę*) w sprawie własności pozostawionej bez testamentu po zmarłym kleryku, prokuratorze konsystorza Jakubie Rawie⁷³. Instygator zażądał wówczas zwrotu zastawionego za 3 wiardunki srebrnego dzbana o wartości 9 florenów. Gotów był zresztą wyłożyć wspomniane 3 wiardunki na wykup zastawu, najwyraźniej jednak kwota ta nie zadowoliła Bohdanki, domagała się bowiem przeniesienia sprawy do właściwego jej forum. Oficjał – postępując zgodnie z prawem kanonicznym – odesłał więc instygatora do jej sądu z dodatkowym pouczeniem, by procedował w celu uzyskania sprawiedliwości tak samo jak chrześcijanin z chrześcijanką, a nie z Żydówką („*tanquam cristianum cum cristiana et non cum Iudea pro iusticia persequendo [!] in primo termino*”⁷⁴). Intencja tego zalecenia wydaje się zrozumiała – chodziło o sądowe odzyskanie (może już przepadłego) zastawu bez zapłacenia odsetek wyższych niż kwota zastawna. Z punktu widzenia Kościoła oprocentowane pożyczki uznawano wszak za lichwę, której chrześcijanom zakazano. Na ten zapewne problem oficjał uczulał instygatora. Zrównanie w prawie Żydówki z chrześcijanką pozbawiałoby w efekcie Bohdanę dodatkowego zysku (lichwy), którego pobierania (od chrześcijan) nie zabraniało jej prawo⁷⁵.

⁷¹ AOCL, t. 1, nr 618, s. 129–130. Znane jest też inne wystąpienie Jonasza, zob. AGZ, t. 15, nr 2679, s. 355.

⁷² W 1458 r. w konsystorzu kaliskim Żydówka Muncha domagała się zwrotu kosztowności zagrabionych jej podczas pożaru (H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce...*, s. 467–468). Także w Krakowie podczas pożaru dochodziło do kradzieży mienia żydowskiego. Skargi takie wpływały do tamtejszych sądów miejskich, zob. *Żydzi w średniowiecznym Krakowie...*, nr 568, 572, 582, 664.

⁷³ AOCL, t. 1, nr 1866, s. 384–385. O występowaniu z urzędu przeciw Żydom w konsystorzu lwowskim i poznańskim wspomina I. Skierska, *Konsystorz generalny...*, s. 196.

⁷⁴ AOCL, t. 1, nr 1866, s. 384–385.

⁷⁵ Nt. stanowiska Kościoła wobec lichwy oraz praktyki jej stosowania zob. m.in.: L. Halban, *Lichwa w nauce i prawie kościelnym do soboru wienneńskiego (1311 r.)*, Lwów 1926, zwłaszcza s. 86–97; S. Suwała, *Pojęcie i rodzaje lichwy w prawodawstwie kościelnym w Polsce przedrozbiorowej*, „*Studia Sandomierskie. Filozofia – Teologia – Historia*” 1985–1989, 5, s. 109–131 (odnośnie do oprocentowanych pożyczek udzielanych przez Izraelitów autor zaznacza, że „Kościół potępiał tylko nadmierną lichwę żydowską” (tamże, s. 119) oraz „pobieranie

4 grudnia 1486 roku Jan z Trembowli, kleryk posiadający niższe święcenia, pozwał Żyda Jakuba z Buska, syna Mojżesza, zamieszkałego w Gołogórach, za napaść dokonaną w nocy, we wtorek po św. Jakubie, zranienie w twarz, zadanie rany zagrażającej życiu („lealem lesionem”) i powalenie na ziemię. Żądał zadośćuczynienia w niebagatelnej kwocie 1000 florenów węgierskich, a co więcej, domagał się, by oficjał ogłosił, że Żyd popadł w ekskomunikę z mocy prawa („petens perfidum Iudeum [...] declarari sententias excommunicationum incidisse a canone latas”)⁷⁶. Po tym, jak pozwany zaprzeczył zarzutom, Jan przedstawił świadków, którzy zostali zaprzysiężeni i złożyli zeznania. Ani ich treść, ani finał sprawy nie są znane. Wszystko wskazuje na to, że postępowanie toczyło się tak samo jak w przypadku, gdy oskarżonym o napaść na duchownego był chrześcijanin⁷⁷. Zaskakujące na pozór żądanie ogłoszenia chrześcijańskiej – zapadłej na mocy prawa kanonicznego – ekskomunikacji wobec Żyda posiada współczesne analogie. Najstarsze świadectwa stosowania tej sankcji kościelnej przeciwko Żydom pochodzą z XIII wieku z terenów ówczesnej Anglii, południowej Francji i północnej Hiszpanii⁷⁸. Pomysł nie był nie-

odsetek od procentu” (tamże, s. 120)); B. Wojciechowska, *Ekskomunika...*, s. 248–250; H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce...*, s. 151–236, 273, 281, 395.

⁷⁶ AOCL, t. 1, nr 1757, s. 361.

⁷⁷ Tamże. Zgodnie z prawem wszyscy, którzy dokonali napadu lub/i zranienia osoby duchownej, podpadali pod ekskomunikę *ipso facto*, a ich sprawa trafiała do sądu oficjała, zob. B. Wojciechowska, *Ekskomunika...*, s. 260–262 (omówione przypadki dotyczą chrześcijan).

⁷⁸ J. Shatzmiller, *Jews ‘Separated from the Communion of the Faithful in Christ’ in the Middle Ages*, in: *Studies in Medieval Jewish History and Literature*, vol. 1, ed. I. Twersky, Cambridge 1979, s. 307–314. Polemicznie wypowiedział się W.Ch. Jordan (*Christian Excommunication of the Jews in the Middle Ages: A Restatement of the Issues*, “Jewish History” 1986, 1, 1, s. 31–38), twierdząc, że chrześcijańska „ekskomunika” Izraelitów miała krótkotrwały żywot i ograniczyła się jedynie do XIII w. Już w tym stuleciu pod wpływem chrześcijańskich uczonych, głównie Henryka z Susy (*de Segusio*, zwanego *Hostiensis*), kardynała Ostii, została zaniechana. Włączone do piętnastowiecznego formularza – przywołane przez Shatzmillera jako argument na rzecz długotrwałego stosowania „ekskomunikacji” – dokumenty nakładające tę sankcję kościelną na Żydów, bądź jedynie nią grożące, uznał nie za odzwierciedlenie ówczesnej praktyki, lecz jedynie za ciekawostkę wpisaną przez zaintrygowanych tym swoistym *curiosum* skrybów. W odpowiedzi J. Shatzmiller (*Christian ‘Excommunication’ of Jews: Some Further Clarifications*, in: *Shlomo Simonsohn Jubilee Volume. Studies on the History of the Jews in the Middle Ages and Renaissance Period*, Tel Aviv University, Faculty of Humanities, Chaim Rosenberg School of Jewish Studies, Tel Aviv 1993, s. 245–255) wskazał kolejne świadectwa dowodzące stosowania tej sankcji jeszcze w XV w., zaznaczając, że pod wpływem uczonych, w tym Hostiensisa, określano ją częściej jako *separatio*, a nie *excommunicatio*. W 2003 r. dyskusję podsumował N. Coulet (*Une question disputée: l’excommunication des Juifs*, in: *Identités juives et chrétiennes. France méridionale XIVE–XIXe siècles. Etudes offertes à René Moulinas*, réd. G. Audisio et al., Presses de l’Université de Provence, Aix-en-Provence 2003, s. 29–38), przychylając się do stanowiska J. Shatzmillera. W sprawie „ekskomunikacji” Izraelitów w Anglii zob. H. Meyer, *Making Sense of Christian Excommunication of Jews in Thirteenth-Century England*, “The Jewish Quarterly Review” 2010, 100, 4, s. 598–630. Nt. poglądów Hostiensisa

znany również w Polsce⁷⁹. O groźbie kary ekskomuniki w stosunku do Żydów wspomina się – w przypadku niedotrzymania zapisów umowy – w aktach sądu oficjała poznańskiego w roku 1459 oraz kaliskiego w roku 1462⁸⁰. O jej zastosowaniu w praktyce przekonuje wcześniejsza, pochodząca z 1435 roku, zapiska z poznańskiego konsystorza⁸¹. Jak zauważył Joseph Shatzmiller, w przypadku Żydów chrześcijańska ekskomunika nie miała wymiaru religijnego, a jedynie społeczny: nie wykluczała ukaranego z jego własnej wspólnoty, ale uniemożliwiająca mu jednak wszelkie relacje z chrześcijanami, stanowić mogła istotną niedogodność, zwłaszcza w sferze ekonomicznej⁸².

W księdze konsystorza lwowskiego czterokrotnie użyto w stosunku do Żydów predykatu *perfidus*. Przydano go celnikom bełskim, Jonaszowi, Bohdance i Jakubowi z Buska. Trzykrotnie z niego zrezygnowano, pozostawiając jednak etnonim *Iudeus*. W trzech kolejnych przypadkach brak predykatu i etnonimu

zob. też: L. Winowski, *Innowiercy w poglądach uczonych zachodniego chrześcijaństwa XIII–XIV wieku*, wyd. i uzup. K. Orzechowski, Wrocław 1985, s. 147.

⁷⁹ Wydaje się, że wczesny ślad recepcji tego pomysłu w Polsce dostrzec można w uchwale statutu łączycykiego z 1285 r.: „Item, cum Iudei melioris conditionis esse non debeant Christianis, et Christiani res furtivas, quamvis emptas, vero domino absque solutione precii cogantur ad restitutionem earum, statuimus, ut Iudei apud quos res furtive invente fuerint, absque solutione precii cogantur ad restitutionem ipsarum rerum. Si qui vero in hac abusione fuerint, ut res apud eos repertas nisi data pecunia restituant aut manutenerint aut eciam defensaverint, per censuram ecclesiasticam compescantur” (KDW, t. 1, nr 551, s. 514). Jak wynika z kontekstu, ostatnie zdanie artykułu dotyczy Żydów, o których mowa w zdaniu poprzednim (tak właśnie – bez komentarza – treść źródła oddał W. Góralski, *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, Wydawnictwo „Norbertinum”, Lublin 1991, s. 106–107). Wolno je ewentualnie odnieść zarówno do Żydów, jak i chrześcijan (na mocy sformułowanej na wstępie zasady równości jednych i drugich wobec prawa). Tak czy inaczej prawodawca najwyraźniej przewidywał stosowanie „kary kościelnej” wobec starozakonnych. Jako nieuprawnioną ocenę należy interpretację R. Grodeckiego (*Dzieje Żydów w Polsce do końca XIV w.*, w: Tenże, *Polska piastowska*, oprac. J. Wyrozumski, Warszawa 1969, s. 674–676), który w przekonaniu, że Żydów „kłątwa [...] dotknąć nie mogła” (tamże, s. 676), odniósł groźbę ekskomuniki do osób, które broniłyby dotychczasowych uprawnień Izraelitów, tj. księcia i jego urzędników. Podobne stanowisko zajęła H. Zaremska (*Rzecz skradziona w żydowskim zastawie*, w: *Kościół. Kultura. Społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. S. Bylina i in., Semper, Warszawa 2000, s. 341–342; H. Zaremska, *Przywileje...*, s. 21; Taż, *Żydzi w średniowiecznej Polsce...*, s. 155, 232). Według uczonej sankcją objęci mieliby zostać chrześcijanie udzielający pomocy tym Izraelitom, którzy nie zgadzali się na wydanie właścicielom przedmiotów pochodzących z kradzieży bez zapłacenia uzgodnionej kontraktom lichwy.

⁸⁰ ACI, t. 2, nr 1284, s. 579 i nr 1920, s. 910.

⁸¹ Zapiskę z prośbą (złożoną przez poznańskiego Żyda Słomę w imieniu żony) o uwolnienie od kary ekskomuniki odnalazł w poznańskich aktach konsystorskich T. Jurek, *Matrimonium...*, s. 90 i 245, przyp. 43.

⁸² J. Shatzmiller, *Jews...*, s. 310–312; Tenże, *Christian ‘Excommunication’...*, s. 247–251. Por. papieski mandat z 1392 r. polecający oficjałowi krakowskiemu m.in. przymusić Żyda Lewka do niepobierania nadmiernej lichwy „per subtractionem communionis fidelium” (BP, t. 3, nr 312, s. 54).

utrudnia identyfikację postaci. Najpewniej żydowskiego pochodzenia byli Salomon, Mojżesz i niewymieniona z imienia żona Michała. Przed sąd oficjała pozwiał ich na początku września 1484 roku Jakub, niegdyś wikariusz (lwowski)⁸³. Powodu sporu nie odnotowano. W tym przypadku jedynie imiona mogą stanowić przesłankę wskazującą na związki tych osób ze społecznością żydowską⁸⁴, przesłankę nierozstrzygającą – charakterystyczne dla Izraelitów imię Mojżesz występowało przecież także wśród Ormian⁸⁵, a nawet, choć sporadycznie, wśród innych chrześcijan⁸⁶. Nie ma więc pewności, kim był niejaki Mojżesz, który 20 września 1484 r. zobowiązał się spłacić 4 grosze Jakubowi z Krosna pod karą ekskomuniki⁸⁷. Podobne wątpliwości budzi osoba Jakuba Mojżeszowica. Notariusz przedstawił go jako mieszkańca (*civis*) Lwowa, nie dodając żadnych innych wskazówek co do jego wyznania i pochodzenia⁸⁸. Do sądu zaprowadziła Jakuba gwałtowna sprzeczka z Grzegorzem, klerykiem szkoły lwowskiej, który 5 grudnia 1483 roku oskarżył go o napaść (wyrwanie włosów) oraz zniesławienie, nazwanie złodziejem i fałszerzem. Jako zadośćuczynienia kleryk domagał się 40 florenów. Jakub zaprzeczył stawianym zarzutom, a Grzegorz zobowiązał się dowieść jego winy. Wilhelm Rolny utożsamiał Mojżeszowica ze wspo-

⁸³ AOCL, t. 1, nr 865, s. 184.

⁸⁴ W tym czasie w aktach radzieckich i grodzkich lwowskich taki zestaw imion pojawia się tylko w środowisku Żydów. W 1460 r. w księdze radzieckiej występuje Żyd Michał (*Kniga*, nr 6), zapewne identyczny ze wspomnianym w 1468 r. Michałem, ojcem Judy ze Lwowa. Ten ostatni nabył wówczas dom przy ulicy Żydowskiej od arcybiskupa Grzegorza z Sanoka (tamże, nr 348; AGZ, t. 15, nr CCLI, 639, s. 89). Trzydzieści lat później w źródłach wzmiankowani są bracia Juda i Michał, synowie Żydówki Gutki Gierszanowej (*Kniga*, nr 2299, s. 581 (1499 r.) i nr 2421, s. 607–608 (1501 r.)). Być może pierwszym mężem Gutki był wspomniany Michał. Pozostałych osób nie sposób zidentyfikować, chociażby z powodu popularności w środowisku Żydów lwowskich imienia Salomon (Sloma) i nie rzadziej używanego – Mojżesz, zob. AGZ, t. 15, według indeksu oraz dodatkowo *Kniga*, nr 386 i 495 (tu w 1469 r. występuje Żyd Salomon, w 1471 r. bez etnonimu). Z kolei w środowisku Ormian lwowskich w latach 1475–1498 występuje wprawdzie imię Michał, zawsze jednak w formie Michno (tamże, nr 773, 1149, 1260, 1793; AGZ, t. 15, nr 2730, s. 360).

⁸⁵ W badanym okresie działali we Lwowie Ormianie – Iwaszko i Dawid, synowie Mojżesza (sam Mojżesz odnotowany został w latach 60.) – *Kniga*, według indeksu s. 750 oraz AGZ, t. 15, nr 2517, s. 334 (1496 r.: Iwaszko, syn Mojżesza).

⁸⁶ Zob. uwagi nt. pochodzenia i występowania imienia Mojżesz w: K. Rymut, *Ze studiów nad nazwami osobowymi Żydów polskich. 2. Mojżesz – Mojsiej – Mosiek*, w: Tenże, *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 2003 (Prace Instytutu Języka Polskiego PAN, 118), s. 107–115, zwłaszcza s. 111–112, oraz przykłady zebrane w: SSNO, t. 3, s. 545–546.

⁸⁷ AOCL, t. 1, nr 887, s. 188. Mógł być tożsamy z Mojżeszem, obecnym w sądzie konsystorskim 24 marca 1485 r. (tamże, nr 1113, s. 236: „Presentibus [...] Moyse cive Leopoliensi”).

⁸⁸ Tamże, nr 600, s. 125. Samo określenie *civis* nie może pomóc w identyfikacji pochodzenia i wyznania Jakuba. W księgach grodu lwowskiego stosowano je zarówno w odniesieniu do Ormian, jak i Żydów, zob. chociażby: „[...] prov. Iacob Zachariam civem et Iudeum Leopol.” (AGZ, t. 15, nr 2826, s. 374).

mnianym Żydem Jakubem z Buska, synem Mojżesza z Gołogór⁸⁹. Pewności jednak nie ma: miejscowości, z których się pisali, są różne, a „zestaw” imion – popularny. Bardziej zasadne wydaje się identyfikowanie pozwanego z występującym kilka lat wcześniej (w czerwcu 1478 roku) w aktach radzieckich Jakubem, synem Mojżesza, ślusarza. Także w tym przypadku notariusz nie dodał etnonimu⁹⁰. Trudno więc wyrokować, czy Jakub był z pochodzenia Żydem, czy Ormianinem, podobnie trudno wskazać jego przynależność wyznaniową.

Przedstawiciele społeczności starozakonnej występują w księdze lwowskiego konsystorza nie tylko w charakterze stron procesowych. Czasami pojawiają się także wzmianki o nich jako uczestnikach transakcji kredytowych. Zobowiązania finansowe i zastawy przedmiotów u Żydów przewijają się niejako w tle sporów toczących się w konsystorzu między duchownymi i świeccymi⁹¹. Ci ostatni – jak zdaje się wynikać ze stosunkowo mało przejrzystych (ułomnych również pod względem gramatycznym) zapisek – pełnili nieraz funkcję pośredników w zaciąganiu kredytu u Izraelitów⁹². Nierozliczony między nimi czy też niewykupiony zastaw stawał się przedmiotem postępowań w konsystorzu, niekiedy nawet między małżonkami, jak w przypadku Małgorzaty domagającej się sądowego przymuszenia męża Marcina, płatnerza, do wykupu zastawionej u Żydów tuniki⁹³. Podobnie jak w omówionych skargach także w tych przypadkach kwoty pożyczek należały do stosunkowo niskich bądź umiarkowanych. Wyjątek stanowiła suma 300 florenów w złocie, będąca przedmiotem roszczeń finansowych Piotra z Oleska wobec Andrzeja z Siena, podkomorzego sandomierskiego, w skomplikowanej transakcji z udziałem Żyda Mojżesza. Oleski dochodził zwrotu tych pieniędzy, które w zastępstwie podkomorzego wypłacił mieszczaninowi krakowskiemu Stanisławowi, synowi Zygmunta, z tytułu złożonego (przez Sienieńskiego) poręczenia za Mojżesza. Nie ma pewności, skąd ten ostatni pochodził, ani czym konkretnie się trudnił.

⁸⁹ AOCL, t. 1, indeks s. 595.

⁹⁰ *Kniga*, nr 943. Ojciec Jakuba jest z pewnością tożsamy z występującym w 1469 r. (również bez etnonimu) Mojżeszem, ślusarzem (tamże, nr 407).

⁹¹ AOCL, t. 1, nr 2243, s. 465 (i w tej samej sprawie nr 2329, s. 486), nr 2257, s. 469.

⁹² I tak np. kanonik Kilian wniósł dwie sprawy – w pierwszej żądał od pisarza ziemskiego Wojciecha Borowskiego 3 florenów za szatę zastawioną u Żydów, w drugiej domagał się 8 florenów od Jana Widawskiego, które temuż przekazał Żyd Ilia, celnik z Tyśmienicy, wraz z żoną Sarą w obecności mieszczan lwowskich. W innej z kolei zapisce Jerzy, scholar lwowski, domagał się od Małgorzaty 1 wiardunku, tj. sumy, za którą zastawione zostało u Żydów naczynie cynowe, a które Małgorzata zobowiązała się wykupić. We wpisie zabrakło orzeczenia, stąd domyślać się jedynie można, że Małgorzata pośredniczyła w tej transakcji (tamże, nr 1324, s. 277, nr 1332, s. 279, nr 1769, s. 363). O celniku z Tyśmienicy jako jednym z „żydowskich dzierżawców dochodów państwowych” wzmiankuje M. Horn (*Żydzi na Rusi...*, s. 219).

⁹³ AOCL, t. 2, nr 697, s. 169. O niewykupionym zastawie zob. tamże, nr 1620, s. 432. Por. też informacje o zobowiązaniach finansowych w: AOCL, t. 1, nr 2243, s. 465 (i nr 2329, s. 486), nr 2257, s. 469.

Jako strona tak poważnej transakcji finansowej musiał najpewniej dysponować znacznym majątkiem. Treść wpisu wskazuje (o ile nie jest to jedynie fałszywa wymówka dłużnika), że także Stanisław winien był Mojżeszowi pieniądze⁹⁴.

Niewielka liczba spraw, z którymi Żydzi przychodzili do sądu kościelnego, wynikała nie tylko z samej jego właściwości: w sprawach niespornych i dla Izraelitów, i dla chrześcijan nie stanowił on ich pierwszego wyboru. Umowy zawierano głównie przed sądami świeckimi. Skromną liczbę pozwów kierowanych tu przeciw ludziom Kościoła wiązać należy również z ograniczonymi kontaktami i rozmiarami zawieranych (bez pośredników) transakcji – czy to kredytowych, czy handlowych (ich liczba musiała być z oczywistych względów wyższa niż rejestrowana w konsystorzu, nie każda bowiem trafiała do sądu). Maurycy Horn, zwracając uwagę na ogólnie niewielki udział Izraelitów z terenu Rusi Czerwonej w operacjach kredytowych w XV wieku, nie wskazał – poza omówionymi czterema przypadkami – żadnych innych transakcji zawieranych między Żydami a duchowieństwem metropolii lwowskiej⁹⁵.

W księdze lwowskiego konsystorza rzadko pojawiają się konwertyci. Oprócz wspomnianych przypadków konwersji wśród Ormian i Rusinów oraz Elżbiety określonej jako *nova Christiana Hermana*⁹⁶ odnotowano w niej tylko jednego żydowskiego neofitę. W zapisce z 20 grudnia 1486 roku wystąpił sukiennik

⁹⁴ AOCL, t. 1, nr 476, s. 92. Przypuszczać jedynie można, że Żydem tym był znany skądinąd Mojżesz z Gologór, z których pochodziła Katarzyna, żona Andrzeja z Sienna, a które w 1483 r. po śmierci jej siostry Elżbiety przeszły na synów Andrzeja. O właścicielach Gologór i rodzinie Sienieńskich zob. m.in.: J. Szyszka, *Formowanie...* (według indeksu); Tenże, *Dobra pomorzańskie Kierdejów (Kierdejowiczów) w ziemi lwowskiej w XV wieku*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2020, 12 (16), s. 161–208; R. Trawka, *Skarb i dziewczyna. O kasztelanie halickim Mikołaju Gologórskim, jego córce Elżbiecie i ich fortune*, Prz. Hist. 2022, 113, 3, s. 391–433.

⁹⁵ M. Horn, *Żydzi na Rusi...*, s. 192–193 (autor przywołał zapiski: AOCL, t. 1, nr 213, 2166 (mylnie); t. 2, nr 1387, 1866). W sprawie skali kredytu żydowskiego badacz oparł się na wynikach analiz M. Ungeheuera (*Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku*, Lwów 1929), według których na 1106 osób biorących udział w operacjach kredytowych, zarejestrowanych w przemyskich zapiskach sądowych z lat 1436–1450, tylko dwanaście było Żydami. Z kolei na stosunkowo niewielki udział duchowieństwa wśród klientów zaciągających pożyczki u Izraelitów zwrócił uwagę A. Rutkowski (*Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV wieku*, Prz. Hist. 1979, 70, 2, s. 271). Badając warszawski rynek kredytowy na podstawie tamtejszych ksiąg ziemskich z lat 1421–1466, wskazał, że spośród 376 osób będących dłużnikami Żydów jedynie trzy należały do stanu duchownego. Na uzyskany niski odsetek przedstawicieli duchowieństwa w grupie kredytobiorców mógł mieć wprawdzie wpływ dobór wykorzystanych źródeł. Jednakże z sondażowych badań B. Wojciechowskiej (*„In causa perfidi Iudei...”... passim*) w aktach gnieźnieńskiego konsystorza również wynika, że przed sąd oficjalnie trafiało niewiele pozwów z tytułu zaciągniętych przez duchownych długów. O kredycie żydowskim zob. też: H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce...*, s. 191–193.

⁹⁶ Tak w zapisce z 1484 r. (AOCL, t. 1, nr 991, s. 210). W 1485 r. przedstawiono ją jako neofitkę, nie podając jednak szczegółów co do jej pochodzenia (tamże, nr 1019 i 1020, s. 217: „per Elizabet neophitam, ad petitionem Elizabet neophite”). Mało prawdopodobne jest, by określe-

Jan, zaprezentowany jako *Iudeus baptisatus*. Jego sprawa stała na posiedzeniu sądu już 4 grudnia 1486 roku. Wówczas jednak pominięto informację o pochodzeniu i konwersji⁹⁷. Nie wiadomo, czy do grona konwertytów wolno zaliczyć osoby noszące miano „Przechrzta”⁹⁸. Nie wskazano bowiem ich pochodzenia, a sama nazwa nie posiada charakteru urzędowego, lecz przerwiskowy, może nawet już wtedy dziedziczny⁹⁹. Zagadkowo prezentuje się też sprawa Jakuba określonego niejednoznacznym terminem *magister Iudeorum*¹⁰⁰. Proces z Urszulą przedstawioną jako jego żona (*coniunx*) wskazywałby,

nie *Hermana* odnosiło się do imienia. Wątpliwości w tej sprawie zgłoszono już w: SSNO, t. 2/1, s. 295. Być może „Hermana” jest zniekształconym zapisem etnonimu „Armena”.

⁹⁷ AOCL, t. 1, nr 1772, 1773, s. 364 i nr 1756, s. 361.

⁹⁸ 26 maja 1483 r. przed sąd oficjała pozwano mieszczan z Bóbrki, w tym Mikołaja Przechrztę (*Przechrztha*) (tamże, nr 387, s. 76). Z kolei 9 lipca 1483 r. Mikołaj Przechrzta (*Przstha*, *Przsztha*, *Przesztha*), rzeźnik lwowski, miał sprawę, a zarazem był świadkiem czynności w konsystorzu lwowskim. Dzień później pojawił się tu wraz z żoną Dorotą. Odnotowano go jeszcze 31 października, 4 listopada i 2 grudnia 1485 r. (tamże, nr 507, 510–511, 513, s. 101–102, nr 1266, 1279, 1280, s. 265–268 (ci sami występowali w 1481 r. w sądzie radzieckim w sprawie z Pawłem Jordanem z Jarosławia, zob. *Kniga*, nr 1178)). Nie ma pewności, czy Mikołaj był tożsamy ze wspomnianym kilka lat później (w 1491, 1493 i 1498 r.) w aktach konsystorza lwowskiego Mikołajem Przechrztą (AOCL, t. 2, nr 622, s. 149, nr 630, s. 151, nr 652, s. 156, nr 937, s. 236–237, nr 1969–1970, s. 540). W tym czasie Mikołaj *Przestha* (*Przexstha*) *civis Leopoliensis* występował też w sądzie grodzkim we Lwowie (w 1493 r.) oraz w sądzie radzieckim (w 1503 r.) – tu w sprawie ze swoją byłą (*quondam*) żoną Anną, która pisała się Przechrsczyńska (AGZ, t. 15, nr 2305, 2310, 2336, s. 308–309, 312; *Kniga*, nr 2574, s. 644; z zapiski wiadomo, że oficjał lwowski unieważnił ich małżeństwo). W zapisce z akt oficjalu lwowskiego z 1497 r. wśród rajców, przeciw którym wszczął sprawę kapłan z Kołomyi, znalazł się Jan Przechrzta (AOCL, t. 2, nr 1651, s. 443 (*Przextha*)).

⁹⁹ W literaturze zwrócono uwagę, że antroponim „Przechrzta” należy do najstarszych polskich nazwisk odapelatywnych (Z. Kowalik-Kaleta, *Historia...*, s. 171, 209–210, 213; Taż, L. Dacewicz, B. Raszevska-Żurek, *Słownik najstarszych nazwisk polskich – pochodzenie językowe nazwisk omówionych w „Historii nazwisk polskich”*, t. 1, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki PAN, Warszawa 2007, s. 128). K. Rymut (*Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 2: *L–Ż*, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków 2001, s. 305) i *Słownik staropolski* (red. S. Urbańczyk, t. 7/2 [42], Wrocław 1974, s. 95) nazwę tę odnoszą „szczególnie” do Żydów. Podane w tym ostatnim przykłady, podobnie jak te zebrane w SSNO (t. 4, s. 358), pochodzą jednak wyłącznie z terenu Rusi Czerwonej. O ile nie wynika to z wykorzystanego materiału źródłowego, to nagromadzenie tej nazwy osobowej na obszarze zamieszkałym przez Rusinów mogłoby wskazywać, że w tym okresie odnosiła się ona nie tyle do żydowskich (występujących wszak w całej Polsce), ile przede wszystkim prawosławnych konwertytów. Por. *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. 31, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2003, s. 70. W literaturze na określenie żydowskich konwertytów stosuje się termin „wchrzta”, zob. m.in. H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce...*, *passim*.

¹⁰⁰ Według *Nowego leksykonu judaistycznego* (red. J.H. Schoeps, przeł. S. Lisiecka, Z. Rybicka, E. Ptaszyńska-Sadowska, Cyklady, Warszawa 2007, s. 522) *magister Iudeorum* mógł oznaczać zarówno chrześcijańskiego urzędnika, w tym związanego z sądownictwem dla Żydów (podane tu przykłady dotyczą jednak Europy Zachodniej w IX–XIV w., stąd ich ograniczona przydatność dla objaśnienia omawianego przypadku), jak i członka zarządu, względnie

że należał nie – jak mógłby sugerować przydany mu tytuł – do społeczności żydowskiej, lecz do wspólnoty Kościoła łacińskiego¹⁰¹.

przewodniczącego gminy żydowskiej (w takim znaczeniu terminu tego używały władze kościelne od XIII do XVI w.), a także rabina. O zamiennie traktowanych w tekstach łacińskich z XV w. określeniach *magister* i *episcopus Iudeorum* wzmiankuje m.in. T. Visi, *Halakha and Microhistory: The Shifra-Affair in Brno*, „PaRDes. Zeitschrift der Vereinigung für Jüdische Studien e. V.“ 2010, 16, s. 43–45, przy czym w księgach grodzkich i ziemskich lwowskich, krakowskich, warszawskich w odniesieniu do rabina i asesorów żydowskiego sądu kahalnego stosowano termin *doctor Iudaeorum* (H. Zaremska, *Wykłady...*, s. 191). Dla późnego średniowiecza znaczenie pojęcia *magister Iudaeorum* przeanalizowała na podstawie niepublikowanych źródeł czeskich L. Blechová (*Die Institution des Judenrichters in mittelalterlichen Quellen böhmisch-mährischer Provenienz*, in: „Avigdor, Benesch, Gitl“. *Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter. Samuel Steinherz zum Gedenken (1857 Güssing – 1942 Theresienstadt)*, hrsg. H. Teufel, P. Kocman, M. Řepa, Klartext-Verlag, Brunn–Prag–Essen 2016, s. 116–119). Badaczka wykazała, że przy całej gamie znaczeń termin ten zupełnie wyjątkowo stosowano w odniesieniu do chrześcijańskiego urzędnika (sędziego żydowskiego). W zdecydowanej większości wypadków określano nim starszych gminy żydowskiej (*seniores Iudei*) i urzędników żydowskiego samorządu (tak też *Slovník středověké latiny v českých zemích*, elektronická verze 2.2, Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2019–2021, s. v. „magister”, <http://lb.ics.cas.cz/lemma/magister#cs> [dostęp: 16.10.2024]), rabinów, lekarzy czy m.in. uczonych. W polskiej literaturze, zarówno naukowej, jak i popularnej, *magister Iudaeorum* identyfikowany bywa niekiedy z piastującym ważne miejsce w gminie żydowskiej szkolnikiem (tak J. Michalewicz, *Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1995, s. 49; S. Nabywaniec, K. Szopa, *Żydzi i wyznaniowa gmina żydowska we Frysztaku do wybuchu II wojny światowej*, „Resovia Sacra” 2004, 11, s. 136; Szames, w: *Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, t. 2, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Prószyński i S-ka, Warszawa 2003, s. 615–616 – tu jako *scholae magister*). W późnośredniowiecznych i nowożytnych źródłach występuje on jako szkolnik (*schkolnyk*, *scolnyk*), niekiedy *scholasticus*, względnie *ministerialis iudaicus* (zob. m.in. *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 8/7 [54], Wrocław 1981, s. 566; *Żydzi w średniowiecznym Krakowie...*, s. 280; AGZ, t. 15 według indeksu; S. Kutrzeba, *Studia do historii sądownictwa w Polsce. VII. Sądownictwo nad żydami w województwie krakowskim*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1901, 26, s. 933; nt. szkolnika zob. m.in. M. Bałaban, *Żydzi...*, s. 231, 233–236; H. Zaremska, *Uwagi o organizacji gmin żydowskich w średniowiecznej Polsce*, w: *Aetas media aetas moderna. Studia ofiarowane prof. Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Bartoszewicz, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000, s. 152–155, 161).

¹⁰¹ 26 sierpnia 1485 r. oficjalnie ogłosił Jakuba winnym niestawiennictwa „ad instanciam Vrsule coniugis” (AOCL, t. 1, nr 1214, s. 256). O ile notariusz (lub wydawca) nie popełnił błędu w przedstawienu Urszuli (pominąwszy np. imię męczyzny po słowie *coniugis*), to należy uznać ją za żonę Jakuba. Jego imię o niczym nie przesądza, tytuł *magister Iudaeorum* wskazywałby raczej na członka gminy żydowskiej (patrz przyp. poprzedni), z kolei małżeństwo z Urszulą – na chrześcijanina. W przypadku Żyda mariaż z chrześcijanką wymagałby jego konwersji, tymczasem notariusz konsystorza w żaden sposób nie zaznaczył tego faktu. W tej sytuacji przypuszczalnie trzeba w Jakubie rozpoznać bliżej nieznanego chrześcijańskiego urzędnika związanego z jurysdykcją nad Żydami (przy czym sędzia żydowski w innym miejscu księgi występuje z przyjętym wówczas powszechnie tytułem *iudex Iudeorum*, zob. tamże, nr 2005, s. 410), chyba że enigmatyczna, jedyna w sprawie, zapiska stanowi tylko niewielki odprysk bardziej skomplikowanej historii, jak ta przytoczona przez T. Jurka (*Matrimonium...*, s. 84–87).

Późnośredniowieczne akta lwowskiego sądu konsystorskiego w skromnym stopniu odzwierciedlają charakterystyczne dla populacji zamieszkującej terytorium archidiecezji duże zróżnicowanie wyznaniowe. Na ich podstawie nie sposób nawet w zarysie szkicować skomplikowanych relacji między poszczególnymi społecznościami. Znaleźć tu można co najwyżej oderwane, choć frapujące niekiedy mikrohistorie, swego rodzaju egzemplaryczne ilustracje zjawisk lepiej oświetlonych w innych przekazach. Znane skądinąd spory łacinników i prawosławnych o opłaty dziesięcenne z nowych ról oraz problem rebaptызacji odbiły się w księgach oficjała dalekim echem. Znikoma liczba spraw wnoszonych do sądu arcybiskupa lwowskiego i jego oficjała zarówno przez chrześcijan niekatolików – Rusinów oraz Ormian, jak i niechrześcijan – Izraelitów pokazuje niewielką skalę ich kontaktów z katolickim duchowieństwem. Najwyraźniej drogi jednych i drugich przecinały się na tyle rzadko, że nie stwarzały zbyt wielu okazji i powodów do (jednostkowych) sporów. Wśród postępowań, których stroną byli Żydzi, przeważały – podobnie jak w sądzie oficjała gnieźnieńskiego – te dotyczące nieuregulowanych długów i niewykupionych zastawów. Procesy w sprawach kryminalnych (o grabież, pobicie) należały do wyjątków (o tyle ciekawych, że w jednym z nich domagano się ogłoszenia Żyda ekskomunikowanym z mocy prawa kościelnego). Przedmiot sporów wiązał się więc ściśle z aktywnością Izraelitów w sferze finansów i z – ekonomicznym głównie – charakterem ich kontaktów z chrześcijanami. Treść postępowań z udziałem Ormian i Rusinów okazuje się nieco bardziej urozmaicona. Ci pierwsi stawali przed obliczem oficjała zarówno w sprawach o długi, jak i rodzinnych. W procesach z Rusinami częściej pojawiają się natomiast kwestie naruszeń moralności publicznej.

Zachowane protokoły konsystorza lwowskiego pokazują, że oficjał, postępując zgodnie z nakazami prawa kanonicznego, nie wahał się wzywać przed swój sąd Rusinów i Żydów w sprawach naruszających porządek społeczny.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, ACons., sygn. A 1, H 21, H 101, H 109.

Archiwum Polskiej Prowincji OO. Dominikanów w Krakowie, Dokumenty pergaminowe, sygn. Lw 027, Lw 028.

Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, Dokumenty pergaminowe, sygn. BCzart., perg. 249, 250.

Źródła drukowane

- Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 2, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1902.
- Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima*, t. 1–2, ed. W. Rolny, Leopoli 1927–1930.
- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie*, t. 2–3, 6, 9, 14–15, wyd. O. Pietruski, X. Liske; t. 17, 19, wyd. A. Prochaska, Lwów 1870–1906.
- Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783*, t. 1–2, wyd. A. Janeczek, Wydawnictwo PTPN, Poznań–Warszawa 2005.
- Bullarium Poloniae*, t. 3, wyd. I. Sułkowska-Kurasiowa, S. Kuraś, Romac–Lublin 1988.
- Dokumenty kościoła rzymskokatolickiego archidiecezji lwowskiej w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie. Inwentarze*, oprac., wstępem opatrzył i podał do druku ks. J. Wołczański, Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Ob. Łac., Kraków 2007.
- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877.
- Najstarsza księga miejska 1382–1389*, wyd. A. Czołowski, Lwów 1892 (Pomniki Dziejowe Lwowa z Archiwum Miasta, t. 1).
- Rač'ka kniga města L'vova (1460–1506)*, up. M. Kapral', B. Petrišak, L'vivs'ke Viddilennâ Institutu Ukraïns'koï Arheografii ta Džereloznavstva NAN Ukraïni, L'viv 2020 (L'vivs'ki İstorični Praci, Džerela 9).
- Skrobiszewski J., *Vitae archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium*, Leopoli 1628.
- W[olański] F., *Wyżniany. R. 1400. Uposażenie kościoła obrz. łacińsk.*, „Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej” 1852, 25–27, s. 100, 104, 108.
- Żydzi w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe z ksiąg miejskich krakowskich*, oprac. B. Wyzumaska, PAU, Kraków 1995.

Opracowania

- Abraham W., *Jakób Strepa arcybiskup halicki 1391–1409*, Kraków 1908.
- Balzer O., *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie*, Lwów 1909.
- Bałaaban M., *Dwa przyczynki do stosunków Jagielly z żydami lwowskimi*, „Kwartalnik Historyczny” 1911, 25, s. 228–239.
- Bałaaban M., *Kiedy i skąd przybyli Żydzi do Polski*, „Miesięcznik Żydowski” 1930, 1, s. 1–11; 2, s. 112–121.
- Bałaaban M., *Ze studiów nad ustrojem prawnym Żydów w Polsce. Sędzia żydowski i jego kompetencje. Uwagi wstępne*, w: *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. dr. Przemysław Dąbkowskiego 1897–1927*, Lwów 1927, s. 246–280.
- Bałaaban M., *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku*, Lwów 1906.
- Bardach J., *Ormianie na ziemiach dawnej Polski*, „Kwartalnik Historyczny” 1983, 90, s. 109–118.
- Blechová L., *Die Institution des Judenrichters in mittelalterlichen Quellen böhmisch-mährischer Provenienz*, in: „Avigdor, Benesch, Gitl“. *Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter. Samuel Steinherz zum Gedenken (1857 Güssing – 1942 Theresienstadt)*, hrsg. H. Teufel, P. Kocman, M. Řepa, Klartext-Verlag, Brunn–Prag–Essen 2016, s. 97–128.

- Breza E., *Pochodzenie przydomków szlachty pomorskiej*, Gdańsk 1986.
- Chachaj J., *Czy ministri i ministri ecclesiae byli nauczycielami szkół parafialnych w XV wieku na terenie katolickiej archidiecezji lwowskiej?*, w: *Studia z dziejów wychowania i kształcenia od średniowiecza do XIX wieku*, red. J. Gwioździk, współudział P.P. Barczyk, Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. kard. A. Hlonda, Mysłówice 2009 (Ars Educandi, t. 1: *Źródła*), s. 26–43.
- Charewiczowa Ł., *Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i żydów we Lwowie w XV i XVI wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1925, 39, 2, s. 193–227.
- Coulet N., *Une question disputée: l'excommunication des Juifs*, in: *Identités juives et chrétiennes. France méridionale XIVe–XIXe siècles. Etudes offertes à René Moulinas*, réd. G. Audisio et al., Presses de l'Université de Provence, Aix-en-Provence 2003, s. 29–38.
- Czaplicka-Niedbalska M., *Nazwiska mieszkańców Bydgoszczy od II poł. XV w. do I poł. XVIII w.*, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz 1996.
- Dąbkowski P., *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełskiego*, Lwów 1921.
- Delimata M., *Wiaraolomni mężowie przed polskimi sądami kościelnymi*, „Nasza Przeszłość” 2005, 104, s. 247–258.
- Gąsiorowski A., Skierska I., *Średniowieczni oficjale gnieźnieńscy*, „Roczniki Historyczne” 1995, 61, s. 37–86.
- Gąsiorowski S., *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Austeria, Kraków–Budapeszt 2008.
- Gąsiorowski S., *Relacje karaimsko-żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej (XV–XVIII w.)*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2003, 3 (207), s. 445–450.
- Gąsiorowski S., *Tatarzy we Lwowie w XIII–XVIII wieku. Przyczynek do badań*, w: *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 9: *Życie codzienne miasta*, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014, s. 13–22.
- Goldberg J., *Żydowscy konwertyci w społeczeństwie staropolskim*, w: *Społeczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 4, red. A. Izydorczyk, A. Wyczański, Warszawa 1986, s. 195–248.
- Góralski W., *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, Wydawnictwo „Norbertinum”, Lublin 1991.
- Górny H., *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004.
- Grodecki R., *Dzieje Żydów w Polsce do końca XIV w.*, w: R. Grodecki, *Polska piastowska*, oprac. J. Wyrozumski, Warszawa 1969, s. 595–702.
- Guldon Z., *Osadnictwo żydowskie i liczebność ludności żydowskiej na ziemiach Rzeczypospolitej w okresie przedrozbiorowym. Stan i program badań*, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich. Materiały z konferencji Kraków 21–23 IX 1995*, red. K. Pilarczyk, Księgarnia Akademicka, Kraków 1997, s. 145–154.
- Halban L., *Lichwa w nauce i prawie kościelnym do soboru wiedeńskiego (1311 r.)*, Lwów 1926.
- Heyde J., *Multiethnizität, Stadtrecht, Stadt. Lemberg im späten Mittelalter*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, 72, S. F, s. 95–119.
- Heyde J., *Polityka Rady miejskiej Lwowa wobec Żydów i Ormian w XV/XVI wieku. Heterogeniczność etniczno-religijna w mieście jako wyzwanie ustrojowe*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, 63, 2, s. 283–292.
- Heyde J., *Samorząd żydowski a władze nieżydowskie w średniowieczu*, w: *Obcy w mieście, obcy w klasztorze. Ciągłość i zmiana w życiu wspólnot lokalnych na ziemiach polskich w średniowieczu*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, R. Trawka, L. Poniewozik, Wydawnictwo

- Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2019 (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, t. 9), s. 95–108.
- Heyde J., *Szlacha polska a Żydzi u progu Rzeczypospolitej szlacheckiej 1454–1539*, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 3, red. K. Pilarczyk, Polskie Towarzystwo Studiów Żydowskich, PAU, Kraków 2003, s. 13–24.
- Heyde J., *The Jewish Economic Elite in Red Ruthenia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, „Polin” 2010, 22, s. 156–173.
- Heyde J., *Żydzi i mieszczenie w dawnej Polsce. Kilka uwag o ich wspólnej przeszłości po wiek szesnasty*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2003, 3 (207), s. 320–326.
- Horn M., *Spoleczność żydowska w wielonarodowościowym Lwowie 1356–1696*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1991, 1, 157, s. 3–14.
- Horn M., *Żydzi i mieszczenie na służbie królów polskich i wielkich książąt litewskich w latach 1386–1506. Część I. Uwagi wstępne. Bankierzy i celnicy*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1985, 3–4, 135–136, s. 3–19.
- Horn M., *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego*, Warszawa 1975.
- Janeczek A., *Ethnicity, Religious Disparity and the Formation of the Multicultural Society of Red Ruthenia in the Late Middle Ages*, in: *On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600*, eds. Th. Wunsch, A. Janeczek, Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, Warsaw 2004, s. 15–46.
- Janeczek A., *Ethnische Gruppenbildungen im spätmittelalterlichen Polen*, in: *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, hrsg. Th. Wunsch, A. Patschovsky, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2003, s. 401–446.
- Janeczek A., *Exceptis schismaticis: upośledzenie Rusinów w przywilejach prawa niemieckiego Władysława Jagiełły*, „Przegląd Historyczny” 1984, 75, 3, s. 527–543.
- Janeczek A., *Kolonisationsströmungen im polnisch-reußischen Grenzgebiet von der Mitte des 14. bis zum 16. Jahrhundert*, in: *Wanderungen und Kulturaustausch im östlichen Mitteleuropa. Forschungen zum ausgehenden Mittelalter und zur jüngeren Neuzeit*, hrsg. H.-W. Rautenberg, Oldenbourg, München 2006 (Völker, Staaten und Kulturen in Ostmitteleuropa, Bd. 1), s. 29–58.
- Janeczek A., *Listy dobrego urodzenia i dobrej sławy w procedurze nadawania prawa miejskiego Lwowa w XV wieku*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2012, 23, 4, s. 89–116.
- Janeczek A., *Między sobą. Polacy i Rusini na wspólnym pograniczu w XIV–XV w.*, w: *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakovenko, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000, s. 37–55.
- Janeczek A., *Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej*, „Przegląd Historyczny” 1978, 69, 4, s. 597–622.
- Janeczek A., *Ruś w Koronie: stara nazwa i nowa tożsamość regionalna (po aneksji w połowie XIV wieku)*, w: *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych*, red. A. Janeczek, M. Parczewski, M. Dzik, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2019 (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, t. 3), s. 149–175.
- Janeczek A., *Segregacja wyznaniowa i podział przestrzeni w miastach Rusi Koronnej (XIV–XVI w.)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, 63, 2, s. 259–281.
- Janeczek A., *Udział szlachty w kolonizacji Rusi Koronnej: migracje rodów i ich nowa własność (XIV–XV w.). Próba ujęcia syntetycznego*, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. W. Zawitkowska, A. Pobóg-Lenartowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, s. 59–91.

- Janeczek A., *Urban Communes, Ethnic Communities, and Language Use in Late Medieval Red Ruthenian Towns*, in: *Uses of the Written Word in Medieval Towns. Medieval Urban Literacy*, eds. M. Mostert, A. Adamska, Brepols, Turnhout 2014 (Utrecht Studies in Medieval Literacy, 28), s. 19–35.
- Janeczek A., *Zróżnicowanie etniczne wobec integracji państwowej i stanowej w późno-średniowiecznej Polsce*, w: *Historia społeczna późnego średniowiecza. Nowe badania*, red. S. Gawlas, współudział M.T. Szczepański, DiG, Warszawa 2011, s. 359–385.
- Janeczek A., *Żydzi i Ormianie – dwie gminy religijno-prawne w krajobrazie etnicznym późno-średniowiecznej Polski*, w: *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, t. 1: *Struktury kościelno-publiczne*, red. H. Manikowska, W. Brojer, Instytut Historii PAN, Warszawa 2008 (Colloquia Mediaevalia Varsoviensia), s. 271–298.
- Jawor G., *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000.
- Jordan W.Ch., *Christian Excommunication of the Jews in the Middle Ages: A Restatement of the Issues*, “Jewish History” 1986, 1, 1, s. 31–38.
- Jurek T., *Matrimonium sub fide Judaica contractum. Were Mixed Christian-Jewish Marriges Possible in Late Medieval Poland*, in: *Central and Eastern Europe in the Middle Ages. A Cultural History*, eds. P. Górecki, N. van Deusen, Tauris Academic Studies, London–New York 2009, s. 82–93, 241–248.
- Kania S., *Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Nr 5*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1985, 51, s. 5–115.
- Kapral M., *Armenian and Ruthenian Elders in Lviv in the Late Medieval and Early Modern Period. Their Emergence, Functions and Interaction*, in: *Armenian-Ukrainian Historical Contacts. Papers of the International Conference Held in Lviv 29–31 May 2008*, eds. K.B. Bardakjian, F. Sysyn, A. Yasinovskyi, Ukraïns’kij Katolic’kij Universitet, Lviv 2011, s. 29–40.
- Kapral M., *Assimilation im frühneuzeitlichen L’viv: Sozialer Aufstieg, Glaubenswechsel und gemischte Ehen*, in: *Litauen und Ruthenien. Studien zu einer transkulturellen Kommunikationsregion (15.–18. Jahrhundert)*, hrsg. S. Rohdewald, D. Frick, S. Wiederkehr, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2007 (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 71), s. 50–66.
- Kapral M., *Urzednicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008 (Spisy urzedników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. 7: *Ziemie Ruskie*, z. 1: *Lwów*).
- Kapral’ M., *Virmens’ki ta ruski starši u L’vovi u XV–XVIII st: počatki, funkcionovannâ, vzaemodiâ*, w: *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 7: *Urzeddy, urzednicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010, s. 195–204.
- Klebowicz G., *Organizacja parafialna diecezji przemyskiej obrzadku lacińskiego w XIV–XVI wieku*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013.
- Kowalik-Kaleta Z., *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII–XV wiek)*, t. 1, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa 2007.
- Kowalik-Kaleta Z., Dacewicz L., Raszewska-Żurek B., *Słownik najstarszych nazwisk polskich – pochodzenie językowe nazwisk omówionych w „Historii nazwisk polskich”*, t. 1, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa 2007.
- Kowalski W., *From the “Land of Diverse Sects” to National Religion: Converts to Catholicism and Reformed Franciscans in Early Modern Poland*, “Church History” 2001, 70, 3, s. 482–526.
- Kozak A., Łukaszewski J., *Dokumentacja konsystorska z XV i początku XVI wieku odkryta w katedrze gnieźnieńskiej*, „Roczniki Historyczne” 2017, 83, s. 203–227.

- Kraszyńska F., *Żydzi luccy do końca XVII w.*, „Rocznik Wołyński” 1938, 7, s. 139–178.
- Krętosz J., *Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV w. do 1772 roku*, Lublin 1986.
- Książkiewicz A., *Sprawy małżeńskie w konsystorzu lwowskim w późnym średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 2008, 109, s. 287–302.
- Kulik A., Kalik J., *The Beginnings of Polish Jewry: Reevaluating the Evidence for the Eleventh to Fourteenth Centuries*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” 2021, 70, 2, s. 139–185.
- Kurtyka J., *Osadnictwo średniowieczne. Początki osady i miasta*, w: *Dzieje Rzeszowa*, t. 1, red. F. Kiryk, Krajowa Agencja Wydawnicza, Rzeszów 1994, s. 97–166.
- Kutrzeba S., *Stanowisko prawne żydów w Polsce w XV wieku*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1901, 29, 11, s. 1007–1018; 29, 12, s. 1147–1156.
- Kutrzeba S., *Studia do historii sądownictwa w Polsce. VII. Sądownictwo nad żydami w województwie krakowskim*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1901, 26, s. 925–944.
- Lenartowicz Ś., *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kamionce Strumiłowej*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 11, oprac. A. Betlej i in., Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2003 (Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, cz. 1), s. 131–150.
- Łoziński W., *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1902.
- Matuszewski J., *Missalia – mensalia*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 373–391.
- Mazur J., *Joszko ze Lwowa – „Theloneator totius Regni” – i jego działalność na tle dziejów Żydów lwowskich na przełomie XV i XVI wieku*, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 3, red. K. Pilarczyk, Polskie Towarzystwo Studiów Żydowskich, PAU, Kraków 2003, s. 25–34.
- Mazur J., *The Late Medieval Jewish Settlement in Red Ruthenia. The Case of Krosno*, „Studia Judaica” 2010, 13, 2 (26), s. 237–252.
- Mączyński J., *Nazwiska Łodzian (XV–XIX wiek)*, Łódź 1970.
- Meyer H., *Making Sense of Christian Excommunication of Jews in Thirteenth-Century England*, „The Jewish Quarterly Review” 2010, 100, 4, s. 598–630.
- Michalewicz J., *Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1995.
- Morawska K., „Seksualność w średniowiecznej Polsce”, rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Krzysztofa Skwierczyńskiego, prof. ucz., Warszawa 2022, <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/4307> [dostęp: 20.02.2023].
- Mytnik I., *Rodzime i obce. Z badań nad imiennictwem pogranicza polsko-ukraińskiego w XVI–XVII wieku*, „Naukovij Žurnal” 2014, 1, s. 281–294.
- Nabywaniec S., Szopa K., *Żydzi i wyznaniowa gmina żydowska we Frysztaku do wybuchu II wojny światowej*, „Resovia Sacra” 2004, 11, s. 131–143.
- Nowy leksykon judaistyczny*, red. J.H. Schoeps, przeł. S. Lisiecka, Z. Rybicka, E. Ptaszyńska-Sadowska, Cyklady, Warszawa 2007.
- Orzechowski J., *Okcydentalizacja Rusi Koronnej w XIV, XV i XVI w.*, w: *Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich: pamięci Benedykta Zientary 1929–1983*, red. A. Gieysztor i in., PWN, Warszawa 1990, s. 215–243.
- Pereswetoff-Morath A., *Christian Anti-Judaism and Jewish–Orthodox Relations among the Eastern Slavs up to 1569*, „Polin” 2014, 26: *Jews and Ukrainians*, eds. Y. Petrovsky-Shtern, A. Polonsky, s. 101–130.

- Petersen H., *Judengemeinde und Stadtgemeinde in Polen. Lemberg 1356–1581*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2003.
- Polski słownik judaistyczny. *Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, t. 2, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Prószyński i S-ka, Warszawa 2003.
- Rieger J., *Imiennictwo ludności wiejskiej w ziemi sanockiej i przemyskiej w XV w.*, Wrocław 1977 (Prace Onomastyczne, 26).
- Rowell S.C., *Anekdota ekklesiastika: 1. LDK krikščioniška kasdienybė pagal seniausią išlikusią XV amžiaus LDK katalikų Bažnyčios teismo knygą*, “The Year-Book of Lithuanian History” 2010 (2011), 1, s. 93–114.
- Rutkowski A., *Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV wieku*, „Przegląd Historyczny” 1979, 70, 2, s. 267–283.
- Rybska-Bąk K., *Bulla Eugeniusza IV dla królowej Zofii (1434). Wokół obecności schizmatyków na dworze pierwszych Jagiellonów*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2014, 6 (10), s. 255–269.
- Rymarz W., *Kompetencja sądów kościelnych w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1970.
- Rymut K., *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 2: L–Ż, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków 2001.
- Rymut K., *Ze studiów nad nazwami osobowymi Żydów polskich. 2. Mojżesz – Mojsiej – Mosiek*, w: K. Rymut, *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 2003 (Prace Instytutu Języka Polskiego PAN, 118), s. 107–115.
- Sawicki J., „*Rebaptisatio Ruthenorum*” w świetle polskiego ustawodawstwa synodalnego w XV i XVI wieku, w: *Pastori et magistro. Praca zbiorowa wydana dla uczczenia jubileuszu 50-lecia kapłaństwa Jego Ekscelencji Księdza Biskupa Doktora Piotra Kałwy Profesora i Wielkiego Kanclerza KUL*, Lublin 1966, s. 229–246.
- Schipper I., *Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza*, Lwów 1911.
- Shapira D., *The First Jews of Ukraine*, “Polin” 2014, 26, s. 65–78.
- Shatzmiller J., *Christian ‘Excommunication’ of Jews: Some Further Clarifications*, in: *Shlomo Simonsohn Jubilee Volume. Studies on the History of the Jews in the Middle Ages and Renaissance Period*, Tel Aviv University, Faculty of Humanities, Chaim Rosenberg School of Jewish Studies, Tel Aviv 1993, s. 245–255.
- Shatzmiller J., *Jews ‘Separated from the Communion of the Faithful in Christ’ in the Middle Ages*, in: *Studies in Medieval Jewish History and Literature*, vol. 1, ed. I. Twersky, Cambridge 1979, s. 307–314.
- Skierska I., *Konsystorz generalny gnieźnieński w XV w.*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gaudentinum, Gniezno 2000, s. 193–215.
- Skierska I., *Oficjalat kaliski w XV wieku*, „Rocznik Kaliski” 1995, 25, s. 95–132.
- Skierska I., *Źródła do badania praktyk religijnych w średniowiecznej Polsce: akta sądów kościelnych i kapituł*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, 87, s. 175–195.
- Slovník středověké latiny v českých zemích*, elektronická verze 2.2, Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2019–2021, s. v. „magister”, <http://lb.ics.cas.cz/lemma/magister#cs> [dostęp: 16.10.2024].
- Słownik polszczyzny XVI w.*, t. 31, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2003.
- Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 7/2 [42], Wrocław 1974.
- Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 8/7 [54], Wrocław 1981.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. 1–5, Wrocław 1965–1980.
- Sperka J., *Studia z dziejów migracji rycerstwa śląskiego do Królestwa Polskiego (zwłaszcza na Ruś Czerwoną) w XIV–XV wieku*, Avalon, Kraków 2024.
- Stopka K., *Kościół ormiański na Rusi w wiekach średnich*, „Nasza Przeszłość” 1984, 62, s. 27–95.

- Stopka K., *Kultura religijna Ormian polskich (struktury i stosunki kościelno-publiczne)*, w: *Ani-marum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, t. 1: *Struktury kościelno-publiczne*, red. H. Manikowska, W. Brojer, Instytut Historii PAN, Warszawa 2008 (Colloquia Mediaevalia Varsoviensia), s. 229–270.
- Stopka K., *Milites et nobiles: Ormianie a stan szlachecki Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego od XIV do XVI wieku*, „Lehahayer” 2018, 5, s. 15–106.
- Stopka K., *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.
- Suwała S., *Pojęcie i rodzaje lichwy w prawodawstwie kościelnym w Polsce przedrozbiorowej*, „Studia Sandomierskie. Filozofia – Teologia – Historia” 1985–1989, 5, s. 109–131.
- Szulowska W., *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1992.
- Szweda A., *Jurkowscy herbu Grzymała. Przyczynek do dziejów osadnictwa polskiego na Rusi Czerwonej*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1997, s. 281–290.
- Szyszka J., *Dobra pomorzańskie Kierdejów (Kierdejowiczów) w ziemi lwowskiej w XV wieku*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2020, 12 (16), s. 161–208.
- Szyszka J., *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku*, Societas Vistulana, Kraków 2016.
- Świeboda W., *Innowiercy w opiniach prawnych uczonych polskich w XV wieku. Poganie, żydzi, muzułmanie*, Societas Vistulana, Kraków 2013.
- Teter M., *Kilka uwag na temat podziałów społecznych i religijnych pomiędzy Żydami i chrześcijanami we wschodnich miastach dawnej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2003, nr 3 (207), s. 327–335.
- Teter M., *‘There should be no love between us and them’ Social Life and the Bounds of Jewish and Canon Law in Early Modern Poland*, “Polin” 2010, 22, s. 249–270.
- Trajdos T.M., *Dziesięcina w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, „Rocznik Lwowski” 1999, 6, s. 77–82.
- Trajdos T.M., *Kościół Katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagielly (1386–1434)*, t. 1, Wrocław 1983.
- Trajdos T.M., *Tercjarki w średniowiecznym Lwowie*, w: *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. Strzelczyk i in., Instytut Historii UAM, Poznań 2000, s. 509–520.
- Trajdos T.M., *Uposażenie klasztoru dominikanów lwowskich w średniowieczu*, „Nasza Przyszłość” 1999, 91, s. 47–76.
- Trajdos T.M., *Życie religijne w archidiecezji halickiej/lwowskiej*, w: *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych*, red. A. Janeczek, M. Parczewski, M. Dzik, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2019 (Materiały Kongresu Mediewistów Polskich, t. 3), s. 193–223.
- Trawka R., *Dwa nieznanne średniowieczne dokumenty do dziejów lwowskiego kościoła Św. Du-cha*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2017, 107, s. 307–324.
- Trawka R., *Działalność ewangelizacyjna i duszpasterska metropolitów halicko-lwowskich obrządku łacińskiego w późnym średniowieczu*, w: *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*, red. T. Grabarczyk, T. Nowak, DiG, Warszawa 2011, s. 231–297.
- Trawka R., *Skarb i dziewczyna. O kasztelanie halickim Mikołaju Gologórskim, jego córce Elżbiecie i ich fortune*, „Przegląd Historyczny” 2022, 113, 3, s. 391–433.
- Trawka R., *Z dziejów migracji na Wschód. Stan i kierunki badań nad szlachtą Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej*, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe*

- ustalenia, red. W. Zawitkowska, A. Pobóg-Lenartowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, s. 92–130.
- Tylus S., *Dokumenty kaplicy zamkowej w Kamionce Strumiłowej (archidiecezja lwowska)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1998, 69, s. 9–14.
- Tylus S., *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999.
- Tyszkiewicz J., *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w.*, Warszawa 1989.
- Ungeheuer M., *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku*, Lwów 1929.
- Visi T., *Halakha and Microhistory: The Shifra-Affair in Brno*, „PaRDes. Zeitschrift der Vereinigung für Jüdische Studien e. V.” 2010, 16, s. 20–49.
- Weinryb B.D., *The Jews of Poland. A Social and Economic History of the Jewish Community in Poland from 1100 to 1800*, Philadelphia 1973.
- Werdth Ch. von, *Gemeinschaft und Gesellschaft im multikonfessionellen spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Lemberg*, in: *Städte im östlichen Europa. Zur Problematik von Modernisierung und Raum vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. C. Goehrke, B. Pietrow-Ennker, Chronos Verlag, Zürich 2006, s. 85–102.
- Wilk-Woś Z., *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437–1493)*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2013.
- Winowski L., *Innowiercy w poglądach uczonych zachodniego chrześcijaństwa XIII–XIV wieku*, wyd. i uzup. K. Orzechowski, Wrocław 1985.
- Wojciechowska B., *Ekskomunika w Polsce średniowiecznej. Normy i funkcjonowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2010.
- Wojciechowska B., „*In causa perfidi Iudei...*”. Przyczynek do sporów chrześcijan z Żydami w Polsce późnośredniowiecznej, „*Kwartalnik Historii Żydów*” 2015, 1 (253), s. 81–87.
- Wolski M., *Spór kapituły katedralnej ze szlachtą o dziesięcinę biskupią w drugiej połowie XVI wieku*, „*Roczniki Historyczne*” 2018, 84, s. 227–249.
- Wünsch Th., *Das römische Modell einer Kirchenunion mit der Orthodoxie und sein Architekt, Johannes Sacranus von Auschwitz/Oświęcim (1443–1527)*, „*Roczniki Historyczne*” 2008, 74, s. 83–112.
- Wünsch Th., *Religion oder Staat? Die Orthodoxen in Ruthenien zwischen religiöser und staatlicher Vereinnahmung vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*, in: *Konkurrierende Ordnungen. Verschränkungen von Religion, Staat und Nation in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. J. Gleixner et al., Biblion Media, München–Berlin–Leipzig–Washington 2015, <http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn:nbn:de:bvb:12-ostdok-x-104-6> [dostęp: 25.02.2023], s. 77–126.
- Wyrozumscy B. i J., *Nowe materiały do dziejów Żydów krakowskich w średniowieczu*, „*Studia Judaica*” 2003, 6, 2 (12), s. 1–18.
- Wyrozumski J., *Żydzi w Polsce średniowiecznej*, w: *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej”*. Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce. Uniwersytet Jagielloński 22–26 IX 1986, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991, s. 129–135.
- Wysokiński I., „*Sprawa powrotu Rusinów do jedności kościoła na podstawie dzieła Jana Sakrana z Oświęcimia »Elucidarius Errorum ritus Ruthenici«*”, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Zofii Włodek, Kraków 1993.
- Zaremska H., *Przywileje Kazimierza Wielkiego dla Żydów i ich średniowieczne konfirmacje*, w: *Małżeństwo z rozsądku? Żydzi w społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej*, red. M. Wodziński, A. Michałowska-Mycielska, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 11–34.

- Zaremska H., *Rzecz skradziona w żydowskim zastawie*, w: *Kościół. Kultura. Społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. S. Bylina i in., Semper, Warszawa 2000, s. 337–350.
- Zaremska H., *Uwagi o organizacji gmin żydowskich w średniowiecznej Polsce*, w: *Aetas media aetas moderna. Studia ofiarowane prof. Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Bartoszewicz, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000, s. 147–164.
- Zaremska H., *Wykłady z dziejów Żydów w średniowiecznej Polsce*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2023.
- Zaremska H., *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2011.
- Zaremska H., *Żydzi wobec chrześcijan w średniowiecznej Polsce*, w: *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, t. 1: *Struktury kościelno-publiczne*, red. H. Manikowska, W. Brojer, Instytut Historii PAN, Warszawa 2008 (*Colloquia Mediaevalia Varsoviensia*), s. 191–227.
- Zazulák Ů., *Rebaptizatio Ruthenorum: podvijnì imena ta konfesijno-kul'turna identičnìst' šláh-ti rus'kogo nohodžennja v Galičini XV st.*, „*Ruthenica*” 2007, 6, s. 275–298.
- Zazuliak Y., *Rebaptism, Name-Giving and Identity among Nobles of Ruthenian Origin in Late Medieval Galicia*, in: *On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600*, eds. Th. Wünsch, A. Janeczek, Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, Warsaw 2004, s. 47–60.

Renata Trawka

Rutheni, Armeni, Iudei in the Medieval Records of the Lviv Consistory A Contribution to the Study of the Multi-ethnic Society of Red Ruthenia

Summary

The article discusses a set of records from the oldest surviving Lvov consistory book from the end of the 15th century, which – in different roles – feature Ruthenians, Armenians and Jews. Only Jews, although not in all entries, appear with an unambiguously identifying predicate – *perfidus*. Recognition of the confessions of Ruthenians and Armenians is not always so obvious. The small number of mentions involving non-Catholic Ruthenians and Armenians, as well as non-Christians (they represent only a fraction of a percentage of the total 4920 entries) can hardly come as a surprise: it is partly due to the jurisdiction of the official's court itself, and partly to the social and legal realities of the era. Nevertheless, the micro-histories analysed here allow us to supplement the picture of the multi-ethnic and multi-cultural society of the Lviv metropolis known from other accounts. They contain both an echo of the disputes over tithes from newly-founded land, which the Orthodox were forced to pay, and a confirmation of the practice of rebaptism during not always voluntary conversions, as well as an exemplification of the distrust of Catholics towards Orthodox Ruthenians, whose testimony was questioned due to their 'schismatic nature' and the resulting alleged dislike of the Latin clergy. The content of some records confirms that the Armenian religion was considered heretical and pagan: a 'pagan wife' fights with an Armenian neophyte over her child; in another case, an Armenian sues a Latin clergyman for calling him a thief, scoundrel, swindler and 'heretic'. Disputes between

Jews and Christians over unpaid debts or stolen property also found their final outcome in the court of the official. One exception was a lawsuit filed by a cleric against an Orthodox Jew for assault and battery. The plaintiff sought not only monetary compensation, but also declaring the Jew 'excommunicated'. Occasionally, only financial obligations were concluded before the official. The dissenters appeared before the consistory not only as plaintiffs, demanding justice and at the same time believing in the efficacy of the sentence issued by the archbishop's court, but also as defendants. The consistory records show that the Lviv officials tried to proceed in such cases according to canon law. In doing so, they did not hesitate to summon *ex officio* to their court Ruthenians and Jews in cases of violations of law and moral order.

Keywords: 15th century, Red Ruthenia, Lviv consistory, Jews

Renata Trawka

***Rutheni, Armeni, Iudei w średniowiecznych aktach lwowskiego konsystorza* Przyczynek do badań nad wieloetnicznym społeczeństwem Rusi Czerwonej**

Streszczenie

W artykule omówiono zespół zapisek pochodzących z najstarszej zachowanej lwowskiej księgi konsystorskiej z końca XV wieku, w których – w różnych rolach – występują Rusini, Ormianie oraz Żydzi. Jedynie Żydzi, chociaż nie we wszystkich zapiskach, pojawiają się z jednoznacznie identyfikującym ich predykatem – *perfidus*. Rozpoznanie konfesji Rusinów i Ormian nie zawsze jest tak oczywiste. Niewielka liczba wzmianek z udziałem niekatolickich Rusinów i Ormian oraz nie-chrześcijan (stanowią one zaledwie ułamek procenta wszystkich 4920 wpisów) nie może dziwić: wynika po części z właściwości samego sądu oficjała, a po części z realiów społecznych i prawnych epoki. Mimo to analizowane mikrohistorie pozwalają uzupełnić znany z innych przekazów obraz wieloetnicznego i wielokulturowego społeczeństwa metropolii lwowskiej. Znaleźć w nich można i echo sporów o dziesięciny z nowo zakładanych ról, do płacenia których zmuszano prawosławnych, i potwierdzenie praktyki rebaptызacji podczas nie zawsze dobrowolnej konwersji, i egzemplifikację nieufności katolików do ortodoksyjnych Rusinów, których świadectwo kwestionowano ze względu na ich „schizmatyckość” oraz wynikającą z niej rzekomą niechęć do łacińskiego kleryka. Treść niektórych zapisek potwierdza, że religię Ormian uważano za heretycką i pogańską: o swoje dziecko walczy z ormiańskim neofitą jego „pogańska małżonka”, w innej sprawie Ormianin pozywa duchownego łacińskiego o nazwanie go złodziejem, łotrem, oszustem i „heretykiem”. Swój finał w sądzie oficjała znajdowały też spory Żydów z chrześcijanami o niespłacone długi czy zagrabione mienie. Do wyjątków należał pozew kleryka złożony przeciw starozakonnemu w sprawie o napad i pobicie. Powód domagał się nie tylko pieniężnego zadośćuczynienia, ale także ogłoszenia Żyda „ekskomunikowanym”. Sporadycznie tylko zawierano przed oficjałem zobowiązania finansowe. Innowiercy stawali w konsystorzu nie tylko jako powodowie, domagający się sprawiedliwości i wierzący zarazem w skuteczność wyroku wydanego przez sąd arcybiskupa, lecz również jako pozwani. Akta konsystorskie pokazują, że oficjałowie lwowscy starali się w takich przypadkach procedować zgodnie z prawem kanonicznym. Nie wahali się przy tym wzywać z urzędu do swojego sądu Rusinów i Żydów w przypadku naruszeń prawa i ładu moralnego.

Słowa kluczowe: XV wiek, Ruś Czerwona, konsystorz lwowski, Żydzi

*Renata Trawka***Rutheni, Armeni, Iudei in den mittelalterlichen Akten des Lemberger Konsistoriums
Ein Beitrag zum Studium der multiethnischen Gesellschaft von Rotruthenien**

Zusammenfassung

Der Artikel befasst sich mit einer Reihe von Einträgen aus dem ältesten erhaltenen Lemberger Konsistorialbuch vom Ende des 15. Jahrhunderts, in denen – in unterschiedlichen Rollen – Ruthenen, Armenier und Juden vorkommen. Nur Juden, wenn auch nicht in allen Einträgen, erscheinen mit dem eindeutig identifizierenden Prädikat – *perfidus*. Die Ermittlung der Konfessionen von Ruthenen und Armeniern ist nicht immer so offensichtlich. Die geringe Zahl der Erwähnungen von nichtkatholischen Ruthenen und Armeniern sowie von Nichtchristen (sie machen nur einen Bruchteil des Prozentsatzes der insgesamt 4920 Einträge aus) mag nicht überraschen: Sie ist zum Teil auf die Zuständigkeit des Officialgerichts selbst und zum Teil auf die sozialen und rechtlichen Gegebenheiten der damaligen Zeit zurückzuführen. Dennoch erlauben uns die hier analysierten Mikrogeschichten, das aus anderen Berichten bekannte Bild der multiethnischen und multikulturellen Gesellschaft der Lemberger Metropole zu ergänzen. Sie spiegeln die Streitigkeiten um den Kirchenzehnten von neu angelegten Feldern wider, den die orthodoxen Christen entrichten mussten, bestätigen die Praxis der Wiedertaufe bei nicht immer freiwilligen Konversionen und veranschaulichen das Misstrauen der Katholiken gegenüber den orthodoxen Ruthenen, deren Zeugnis aufgrund ihres „schismatischen Charakters“ und der daraus resultierenden angeblichen Abneigung gegen den lateinischen Kleriker angezweifelt wurde. Der Inhalt einiger Aufzeichnungen bestätigt, dass die Religion der Armenier als häretisch und heidnisch angesehen wurde: Mit dem armenischen Neophyten streitet seine „heidnische Ehefrau“ um das Kind; in einem anderen Fall verklagt ein Armenier einen lateinischen Geistlichen, weil dieser ihn als Dieb, Schurke, Betrüger und „Häretiker“ bezeichnet haben soll. Streitigkeiten zwischen Juden und Christen über unbezahlte Schulden oder gestohlenen Eigentum wurden ebenfalls vor dem Officialgericht ausgetragen. Eine Ausnahme bildete die Klage eines Klerikers gegen einen Juden wegen Überfall und Körperverletzung. Der Kläger verlangte nicht nur eine finanzielle Entschädigung, sondern auch die Erklärung des Juden als „exkommuniziert“. Nur gelegentlich wurden vor dem Official finanzielle Verpflichtungen eingegangen. Die Andersgläubigen traten vor dem Konsistorium nicht nur als Kläger auf, die Gerechtigkeit verlangten und gleichzeitig an die Wirksamkeit des vom erzbischöflichen Gericht erlassenen Urteils glaubten, sondern auch als Beklagte. Aus den Protokollen des Konsistoriums geht hervor, dass die Lemberger Offiziale versuchten, in solchen Fällen im Einklang mit dem kanonischen Recht vorzugehen. Dabei zögerten sie nicht, Ruthenen und Juden in Fällen von Verstößen gegen Recht und Moral von Amts wegen vor ihr Gericht zu laden.

Schlüsselwörter: 15. Jahrhundert, Rotruthenien, Lemberger Konsistorium, Juden